VAKTIJDSCHRIFT HUMANISTISCH RAADSWERK

PRAKTISCHE Humanistiek

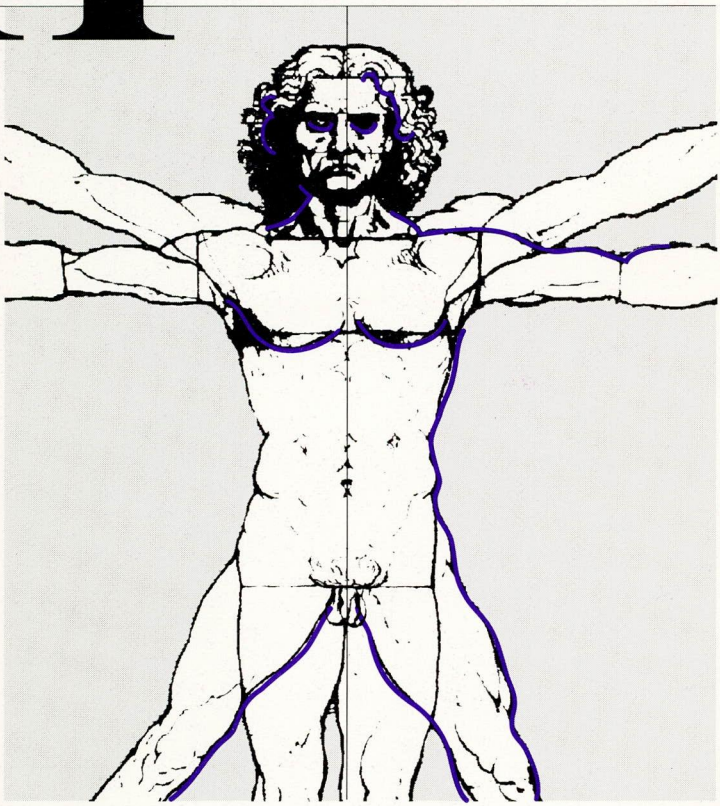

- De "State of the Art" van het humanistisch geestelijk werk
- Levensbeschouwelijke leegte?
- Zingeving en dementie

3
MAART 1992

Inhoud

PRAKTISCHE Humanistiek
VAKTIJDSCHRIFT HUMANISTISCH RAADSWERK

3 Redactioneel

4 DOSSIER ARTIKEL
Levensbeschouwelijke leegte?
Enige opmerkingen over de 'state of the art' van het humanistisch geestelijk werk
Jan Hein Mooren

19 DOSSIER ARTIKEL
Koffie met of koffie zonder?
Het belang van de levensbeschouwelijke leegte
Harry Kunneman

32 Nieuwe werkgebieden voor de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg
Herman van der Kloot Meijburg

38 Zingeving en dementie
Sonja 't Hart-Hartog

43 Nieuwsbrief

46 Boeken en tijdschriften

50 Berichten en adressen

54 Personalia en agenda

Colofon

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek. Bestuursvoorzitter is Prof. H. Kunneman, hoogleraar theorie en praktijk van het geestelijk werk, in het bijzonder praktische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. *Praktische Humanistiek* richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere verdieping, ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk.

REDACTIE
Drs. Rob Buitenweg (UVH/voorzitter red.), Drs. Ko Burger (raadsman/secretaris red.), Ellis Blom (raadsvrouw bij Justitie), Drs. Frank Brinkhuis (UVH/tekstredactie), Ina Brouwer (UVH), Joop Flokstra (raadsman bij Defensie).

REDACTIEADRES
Postbus 367, 3850 AJ Ermelo. Telefoon: 03417-61440.

ADMINISTRATIE
Ellis Blom, Kempenland 8, 5171 HC Kaatsheuvel. Telefoon: 04167-74884.

VERSCHIJNING
4 keer per jaar. Abonnementen lopen van september tot september

ABONNEMENTEN
Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Ermelo.
Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie en wacht met betalen.
Gewoon abonnement *f* 50,– (los nummer *f* 14,25). Steunabonnement *f* 75,–. UVH/HOI-studenten *f* 35,–. Instellingstarief *f* 72,50.
Voor België: gewoon abonnement Bfr 1000. Steunabonnement Bfr 1500, overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklaan 50, 1200 Brussel.

TEKSTBIJDRAGEN
Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk bezig houdt, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen of reflexies over ervaringen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN
Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden.
Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding overgenomen worden.

Zetwerk: Athmer/SKP, Utrecht
Druk: Docom, Utrecht

ISSN 0926-5228
NUGI 612/636

Redactioneel

Dit nummer van *Praktische Humanistiek* belicht enkele ontwikkelingen in de geestelijke verzorging die van belang zijn voor de beroepsuitoefening van humanistische raadslieden.

Jan Hein Mooren stelt de vraag naar de levensbeschouwelijke identiteit van het geestelijk werk. Het is een actuele vraag, die zich zeer pregnant voordoet in de dagelijkse praktijk van veel raadslieden. In verschillende instellingen is bijvoorbeeld sprake van een territoriale verdeling van het werk. Dominee, R.K. pastor en humanistisch raadsman/raadsvrouw nemen ieder een gebied (bijvoorbeeld enkele ziekenhuiszalen of kazernes) voor hun rekening, en schakelen pas een ander in als dat door een cliënt wordt gevraagd. Deze ontwikkeling heeft goede kanten. Maar, zou het wellicht ook een stap kunnen zijn in de richting van het ontstaan van 4 soorten geestelijk werkers, waarbij een algemeen geestelijk werker een soort eerste instantie is, die de moeilijke gevallen doorverwijst naar specialisten, de dominee, pastoor of humanist?

Harry Kunneman geeft in zijn reactie op het artikel van Jan Hein Mooren een geheel andere visie op de relatie tussen levensbeschouwing en geestelijk werk, en plaatst de levensbeschouwelijke problematiek in de wijdere culturele en maatschappelijke context van de ontmanteling van de georganiseerde levensbeschouwing in onze tijd. Hij tracht aannemelijk te maken dat de door Mooren aangeduide levensbeschouwelijke leegte, voor het humanisme in het algemeen en het humanistisch geestelijk werk in het bijzonder, de ruimte schept voor een nieuwe profilering van de eigen identiteit.

Herman van der Kloot Meijburg wijst op ontwikkelingen in de gezondheidszorg, waar een ingrijpende stelselherziening plaatsvindt. Die ontwikkelingen zouden kunnen betekenen dat de gezondheidszorg een wezenlijk deel van zichzelf amputeert, als de herzieningen leiden tot verlies van aandacht voor de zingevingsbehoefte van mensen en de intrinsieke waarde van het menselijk leven.

Sonja 't Hart schrijft over haar werk met demente mensen. Te gemakkelijk wordt er van uit gegaan dat dementen niet meer volwaardig geestelijk functioneren en geen behoefte zouden hebben aan geestelijke verzorging.

Met ingang van het nieuwe jaar is Ina Brouwer, docente aan de UVH, de redactie komen versterken. Ellis Blom neemt de administratie voor haar rekening.

De redactie

Levensbeschouwelijke leegte?

Enige opmerkingen over 'the state of the art' van het humanistisch geestelijk werk

Jan Hein Mooren

Drs. Jan Hein Mooren is universitair docent sociale psychologie en psychologie van zingeving en levensbeschouwing, bij de vakgroep mens-, maatschappij- en cultuurwetenschappen van de Universiteit voor Humanistiek (UVH). Onderstaande tekst is gebaseerd op de inleiding die hij 11 oktober j.l. hield tijdens de door de UVH georganiseerde ontmoetingsdag voor humanistisch geestelijk werkenden in de praktijk.

1. Inleiding

Aanleiding voor deze bijdrage aan de ontmoetingsdag tussen de UVH en de werkvelden was een opmerking, die al geruime tijd geleden gemaakt werd in een gesprek tussen Prof. H. Kunnenman en mijzelf. Wie precies wat zei, staat me niet meer voor de geest. Maar pratend over het humanistisch geestelijk werk (HGW)[1] vonden we elkaar in de opmerking, dat ons inziens het humanisme als levensbeschouwing in te geringe mate het draagvlak is of de kern vormt van de geestelijke begeleiding. Het is niet op voorhand gezegd, dat Kunneman en ik uit deze constatering dezelfde conclusies trekken ten aanzien van het HGW. Maar hoe dan ook, dat gespreksmoment is blijven hangen en aan mij is gevraagd, of ik bereid was deze opmerking op de ontmoetingsdag toe te lichten en van analyse en commentaar te voorzien.
Ik ben wat verder gegaan en heb de gelegenheid te baat genomen om enige stellingen te presenteren over de ontwikkeling van het HGW en over enkele

voorwaarden daartoe. Die stellingen dienen als vertrekpunt in de meeste van de volgende paragrafen. De laatste twee stellingen worden minder expliciet uitgewerkt dan de eerste vier, omdat het voorgaande deels al op deze stellingen vooruitloopt.

2. Levensbeschouwelijke leegte?

> Stelling I: *Er zijn verschillende redenen om te betwijfelen of de humanistische levensbeschouwing de plaats en functie krijgt in de praktijk van het* HGW, *die ze krachtens de aard en de doelstellingen van het* HGW *zou moeten hebben.*

De titel van deze bijdrage is enigszins provocerend geformuleerd en behoeft toelichting. In zekere zin zijn HGW-ers een bijzonder soort wezens. Ze verdiepen zich in de ervaringen van anderen in situaties, waar vele mensen geneigd zijn in het dagelijks leven met een grote boog omheen te lopen. Bovendien zijn ze niet in de eerste plaats gericht op het aanreiken van oplossingen voor eventuele problemen, maar op luisteren, verhelderen, steunen en dikwijls eenvoudigweg op 'er zijn' voor de ander.
Dit vraagt een speciale gerichtheid. Ik denk dan aan gevoeligheid voor existentiële nood; aan betrokkenheid bij de medemens; aan moed om machteloosheid aan te zien en zelf te doorstaan; aan de behoefte om door middel van levensbeschouwelijke verdieping bestaan en werk inhoud te geven; aan de bereidheid om de eigen persoon en wijze van interacteren kritisch te onderzoeken ten behoeve van de beroepsuitoefening.
Als ik zo nog even doorga, ontstaat misschien het beeld van een soort seculiere heilige, een humanistische versie van zo iemand als Florence Nightingale. Dat is bepaald niet de bedoeling. HGW-ers zijn allereerst gewone mensen met eigen behoeften en belangen, die bovendien onderling verschillen in professionele kwaliteiten en persoonlijke hoedanigheden. Ze beschikken niet alleen over een aantal van de vaardigheden die nodig zijn voor hulpverlening, maar ook over slimme streken, hinderlijke defensies, rare gewoonten en onuitstaanbare trekjes. Dit zijn aspecten die niet direct stroken met een beeld van de volmaakte HGW-er. Er is derhalve geen aanleiding om te idealiseren. Gelukkig hoeft niemand aan zo'n beeld te beantwoorden. De 'volmaakte' HGW-er is eigenlijk eerder een fantoom. In het geestelijk werk zitten cliënten niet op heiligen te wachten, maar eerst en vooral op mensen van vlees en bloed.

Het noemen van die speciale gerichtheid heeft echter wel een reden. Want hoe is het gerechtvaardigd tegen de achtergrond van het geschetste beeld – ook al is het vragenderwijs – te spreken over 'levensbeschouwelijke leegte' in het HGW? De gerichtheid die ik beschrijf zou toch vanzelfsprekend een garantie moeten zijn voor een levensbeschouwelijke invulling van het beroep?
Het antwoord begint met de constatering, dat het mij niet gaat om de beoordeling van de personen die het HGW gestalte geven, maar om de stand van zaken betreffende de professionaliteit van het beroep. Aan professionaliteit zijn een aantal aspecten te onderscheiden. Een van die aspecten wordt wel eens de 'communicatieve competentie' genoemd. Dit concept verwijst naar "de bekwaamheid om door interactie een ruimte van wederzijdse vrijheid te scheppen, waarin individualiteit, subjectiviteit en zelfbestemming mogelijk is".[2] Communicatieve competentie heeft in de voormalige opleiding aan het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI) veel aandacht gekregen, soms zelfs onevenredig veel. Ik durf te stellen, dat de plaats die het HGW in de werkvelden verworven heeft, voor een niet gering deel te danken is aan de communicatieve kwaliteit van HGW-ers. Communicatieve competentie is een absolute voorwaarde voor een goed contact met de cliënt en dus van wezenlijk betekenis voor het beroep. Het is dan ook te hopen, dat deze kant in de UVH-opleiding tot zijn recht blijft komen. Dat is door de cultuuromslag, die op de UVH in vergelijking met het HOI heeft plaatsgevonden, echter lang niet zeker. De positie van de interactionele en communicatiegerichte onderdelen van het curriculum behoeft dan ook speciale aandacht.
Een ander aspect van de professionaliteit betreft de specialistische kennis over de werkvelden waarin men terecht komt (ziekenhuizen, gevangenissen, defensie, etc.) en de specifieke plaats van het HGW daarin. Het gaat dan om kennis van zaken betreffende de organisatie, om de individuele en institutionele problemen die typerend zijn voor het werkveld waarin men terecht is gekomen, en om de eigen rol zoals die temidden van de andere disciplines wordt ingevuld. Veel van dit soort kennis is ervaringskennis, die pas in de praktijk wordt verworven. De al jaren gehoorde vraag naar meer bij- en nascholing mag een indicatie zijn, dat initiële opleidingen – vanwege hun generalistische karakter – ten aanzien van dit aspect per definitie tekort (zullen) schieten.

Beide aspecten zijn van belang, maar ik wil me hier richten op nog een ander aspect, te weten de bekwaamheid om methodisch de levensbeschouwelijke dimensie tot haar recht te laten komen in de gespreksvoering. De nadruk ligt hier op het woord *methodisch*[3]. Want, zoals ik al eerder zei, gelet op de gerichtheid en

vorming van HGW-ers hoef je op zich niet te twijfelen aan plaats en functie van de levensbeschouwing in de gesprekken met cliënten.
Waarom dan toch aarzeling? In de eerste plaats, omdat over het geheel genomen uit het weinige dat door de professionals zelf geschreven is, een tamelijk smal beeld van de inhoud van het HGW naar voren komt. De geschriften bestaan voor het merendeel uit eindscripties voor het HOI.
In talrijke scripties worden min of meer uitvoerige analyses van specifieke probleemgebieden (bijvoorbeeld verslaving, schuld, rouw) gepresenteerd. Verder zijn er scripties die tamelijk diepgaand op humanistische ideeën ingaan. Maar in vele scripties zijn het probleemveld en het levensbeschouwelijk-inhoudelijke deel voornamelijk formeel op elkaar betrokken en beperkt men zich tot enkele topics, waarbij zelfbepaling en eigen verantwoordelijkheid eruit springen. Benadrukt wordt het respect voor de cliënt en eerbied voor zijn verhaal. Methodische reflectie beperkt zich daarbij dikwijls tot het aspect van de interpersoonlijke communicatie. Op veel momenten lijkt de koppeling tussen levensbeschouwing en probleemveld ook nog eens eerder associatief te zijn geïnspireerd, dan het resultaat van min of meer systematische reflectie *vanuit* de humanistische levensbeschouwing. Gesprekken in lessen en supervisies en met werkers in het veld versterken bij mij deze indruk van een associatief ingestelde reflectiecultuur. Veel van de bovenstaande kenmerken hebben natuurlijk een positieve kant. Maar ook al zit het verder met de persoonlijke levensbeschouwelijke inspiratie van de individuele HGW-ers wel goed, de conclusie is, dat vanuit *methodisch* standpunt gezien de levensbeschouwelijke inbreng in de begeleiding in de breedte en de diepte onderontwikkeld lijkt. Dat is waar ik – enigszins uitdagend – op doel met de term 'levensbeschouwelijke leegte'. Voor goed begrip dient hier alvast te worden gezegd, dat het er niet om gaat dat voortdurend en in elk gesprek de levensbeschouwing geëxpliciteerd wordt (zie paragrafen 3 en 4).

Het bovenstaande is geen diskwalificatie achteraf van scripties of van het werk zelf, eerder een 'diagnose'. Een wijzende vinger zou mij ook allerminst passen, aangezien ik zelf mede vorm heb gegeven aan de HOI-opleiding zoals die geworden is. Het is ook van belang te zien, dat de scripties op het HOI lange tijd vooral gezien werden als een afsluiting van het individuele leerproces van de aankomende professional[4], niet primair als een proeve van bekwaamheid ten overstaan van het beroepsveld. Dat hing o.a. samen met het feit dat het HOI en de HGW-ers in het veld zelf langdurig op zoek geweest zijn naar de professionele en de levensbeschouwelijke identiteit van het werk. Dat gebeurde in een periode waarin bij de andere denominaties de professionele identiteit van de geestelijke

verzorging eveneens volop in ontwikkeling was. Ook daar was trouwens de vraag naar de levensbeschouwelijke identiteit van het werk aan de orde – zij het om andere redenen. Verder speelde het proces van professionalisering van het HGW zich voor een belangrijk deel af in een tijdperk waarin aandacht voor interpersoonlijke communicatie en voor de zelfverwerkelijking van de persoon 'bon ton' was. Deze culturele achtergrond heeft de HOI-opleiding sterk beïnvloed en tevens de gestalte die het HGW kreeg. Ook dit beroep is tenslotte een kind van zijn tijd. Begrip voor ontwikkelingen in het verleden moet ons evenwel niet verhinderen stappen te zien, die gezet kunnen worden ten behoeve van verdere ontwikkeling van het beroep.

Tegen voorgaande argumentatie is in te brengen, dat de scripties geen indicatie kunnen zijn bij het stellen van de diagnose, omdat ze nog tot de opleidingsfase behoren, terwijl het vak pas in de praktijk ten volle geleerd wordt. Dat laatste is natuurlijk juist, maar dat brengt me bij de tweede reden van twijfel. De professionele cultuur van de HGW-ers heeft tot nu toe slechts spaarzaam geleid tot reflectie over het beroep via publikaties door de professionals zelf. Daardoor is er onvoldoende sprake van een min of meer openbare discussie binnen de beroepsgroep over de plaats en de functie van de levensbeschouwing in het werk. Zo'n discussie draagt er toe bij, dat het beroep zich inhoudelijk ontwikkelt, waardoor de beroepsidentiteit van de HGW-er wordt versterkt. Ik gebruik het woord 'professionele cultuur', omdat ik denk dat er vanuit de professionele werkers zelf nog te weinig impulsen naar elkaar uitgaan om in eigen beheer en gezamenlijk het beroep inhoudelijk verder te ontwikkelen. In dit opzicht is er sprake van een te sterke afhankelijkheid van de initiële opleiding of van het Humanistisch Verbond (HV) of beide.
Ook hier is veel verklaarbaar. We kunnen begrip hebben voor de dikwijls moeilijke posities van raadslieden in hun werksituatie, waar ze niet zelden in het defensief zijn; er is slechts in geringe mate sprake van een professionele 'infrastructuur'[5] die de professionalisering kan dragen; er is gewezen op een 'Calimero-effect' dat contra-produktief zou werken inzake de beroepsontwikkeling;[6] en het is enigszins angstig om naar buiten te treden, als je zelf nog twijfelt aan de inhoud en de waarde van je beroep. Maar de beweging van afsluiting en naar binnen keren is hier precies de verkeerde, niet alleen maatschappelijk gezien, maar ook inhoudelijk, omdat dan de beroepsuitoefening tot een zaak van vooral persoonlijke kwaliteiten en visies wordt gereduceerd. Een aantal verworvenheden van de personalistische visie op het HGW[7] dienen behouden te blijven, maar de professionele ontwikkeling dient verder te gaan. Wat nodig is, is meer

uitwisseling en reflectie over de inhoud van het beroep. Methodiek is meer dan gesprekstechniek en heeft alles te maken met de wijze waarop de levensbeschouwing functioneel is in het werk en daarin haar plaats krijgt.

3. Referentiekader

Het is zinvol om stil te staan bij wat we ons moeten voorstellen bij deze laatste zin: "de wijze waarop de levensbeschouwing functioneel is in het werk en daarin haar plaats krijgt". Bij velen roept dat onmiddellijk de gedachte op, dat het humanisme in de begeleiding expliciet onderwerp van gesprek dient te zijn en door de begeleiders naar voren gehaald dient te worden. Dit stelt de HGW-ers voor een niet gering probleem, omdat 'woordverkondiging' geen acceptabele doelstelling is in het geestelijk werk. Die problemen nemen eerder toe dan af door het proces van individualisering, dat tot de privatisering van geloof en levensbeschouwing heeft bijgedragen. Cliënten verwoorden hun ervaringen, vragen en problemen immers niet vaak in termen van levensbeschouwelijke oriëntaties. Als ze er wel toe geneigd zijn, blijken visies op het bestaan dikwijls fragmentarisch van aard. Dit wil zeggen, dat deze als het ware zijn samengesteld uit elementen die zijn ontleend aan meerdere visies. Bij menig cliënt lijken die elementen onderling niet op elkaar betrokken, terwijl ze ook nog eens eerder binnen de context van een bepaald leefgebied of van bepaalde situaties lijken te functioneren, dan als overkoepelende visie waarmee een diversiteit van ervaringen, gebeurtenissen en situaties wordt benaderd.[8] Of dat laatste werkelijk zo is, is nog onvoldoende onderzocht.

Het is alleszins begrijpelijk, dat tegen de achtergrond van deze gegevens het expliciteren van levensbeschouwelijke elementen in het gesprek door menig HGW-er wordt beschouwd als inbreuk op de eigen belevingen en verwoordingen van de cliënt. Krachtens de aard van het werk kunnen en mogen levensbeschouwelijke oriëntaties in principe uiteraard expliciet gemaakt worden in begeleidingsgesprekken, maar alleen als de relatie en het moment er naar zijn en de cliënt die gerichtheid zelf heeft. Dit soort explicitering dient nooit het ultieme streven van de HGW-er te zijn, noch is ze het gespreksmodel waaraan de waarde van andere gesprekken kan worden afgemeten. In werkelijkheid vindt explicitering van levensbeschouwelijke elementen in de praktijk van het HGW natuurlijk wel degelijk plaats en in die zin is de titel van dit artikel dan ook enigszins misleidend. Waar het aan schort is aan methodische en inhoudelijke verantwoording van die inbreng, die bovendien nog door de professionals openlijk wordt uitgewisseld. Voor de goede orde mag er hier op gewezen worden, dat de HGW-er inzake de

vraag naar de levensbeschouwelijke inbreng in de communicatie met de cliënt niet alleen staat. Van Iersel stelt in een informatief betoog over de ontwikkeling van het Justitiepastoraat, "dat de levensbeschouwelijke motivatie en oriëntatie van de geestelijk verzorger niet steeds voorop kan of mag staan in de pastorale communicatie. Levensbeschouwing, zingeving en godsdienst zijn, per slot, niet 'los verkrijgbaar' maar hebben steeds een plaats in de context van vertrouwensrelaties die ontwikkeld en onderhouden moeten worden en die bovendien moeten worden gesitueerd in het dagelijks leven van en met de gedetineerde. Dit inzicht relativeert een overaccentuering in geestelijke verzorging als specialisme in levensbeschouwelijke communicatie".[9]

Deze relativering lost het vraagstuk van de plaats en functie van de levensbeschouwing in het HGW niet op, maar is wel een startpunt voor het formuleren van onderscheidingen en alternatieven. Allereerst is dan van belang twee niveaus te onderscheiden, te weten het niveau van de inhoud van gesprekken (dus het verhaal van de cliënt over diens leven en situatie en de uitwisseling daarover) en het niveau van reflectie over die inhoud. Het voorgaande gaf al aan, dat de levensbeschouwing in de gesprekken niet (steeds) rechtstreeks ter tafel komt of hoeft te komen. Een parallel met de psychotherapie is hier op haar plaats. Psychotherapeuten reflecteren over hun werk in termen van hun primaire referentiekader, de psychologische en therapeutische theorie. Dat wil ook bij hen niet zeggen, dat dit referentiekader zelf in de therapiegesprekken geëxpliciteerd wordt of dient te worden.
Op het niveau van de reflectie *over* de gesprekken dient, in het werk van de HGW-er, de levensbeschouwing echter nadrukkelijk wel op de voorgrond te treden. Ook andere aspecten (relationele, psychische, enz.) spelen mee, maar de levensvisie is het *primaire referentiekader* van de geestelijke verzorging, "het dominante geheel van inzichten en opvattingen dat de wijze bepaalt (...) waarop de vragen en problemen van de cliënt worden benaderd".[10] Er speelt zich in de contacten een proces af van selecteren, interpreteren, evalueren. Dit proces vindt bij beide betrokkenen plaats in een voortgaande wisselwerking tussen de geestelijk verzorger en de cliënt.[11]
Als het goed is, is de humanistische levensbeschouwing (hoe smal of breed ook opgevat) als primair referentiekader van doorslaggevende invloed op de processen van selectie, interpretatie en evaluatie door de HGW-er. Het bepaalt in belangrijke mate de wijze waarop met ervaringen, vragen en problemen wordt omgegaan en hoe ze worden bewerkt. Enerzijds dient de HGW-er zich uitgaande van zijn primaire referentiekader te kunnen verduidelijken. Anderzijds kan reflectie over de

inhoud van de gesprekken aan de hand van casuïstiek dit referentiekader op zich weer verrijken door uitbreiding en verdieping. De professionals staan ten opzichte van elkaar en tegenover de buitenwereld voor deze tweevoudige taak. Inzake het HGW heeft deze reflectie tot nu toe nog te weinig plaatsgehad, deels door angst voor woordverkondiging en waarschijnlijk ook door onzekerheid over wat de humanistische levensbeschouwing zelf te bieden heeft.

4. Levensbeschouwelijke interpretatie en existentiële analyse

De reflectie achteraf over de inhoud van de gesprekken heeft twee dimensies, die in de gesprekspraktijk doorlopend nauw verweven zijn, maar die in tweede instantie onderscheiden kunnen worden. De confrontatie tussen ervaringen enerzijds en noties die worden ontleend aan de levensvisie anderzijds zou ik voorlopig willen aanduiden als *levensbeschouwelijke interpretatie.*[12] Het gaat hierbij om verschillende dingen: het achterhalen van de mogelijke betekenis van ervaringen voor de zingeving van de cliënt; het waarderen van handelingen en wederwaardigheden; het doordenken van de implicaties voor toekomstige keuzen, attitudes en oriëntaties. De levensvisie is hierbij het zingevend kader dat richtinggevend is voor evaluaties en oriëntaties. Het kan zijn, dat dit proces zich ook in de gesprekken zelf gaat afspelen, maar dan onder de voorwaarden die hierboven zijn genoemd.
De HGW-er luistert evenwel op nog andere manieren naar de cliënt, niet alleen met een strikt levensbeschouwelijk oor. Zo heeft hij een beeld van zingeving en van wat het is om 'geestelijk' te functioneren;[13] hij is getraind in het horen van de wijze waarop existentiële thema's en dilemma's in verhalen doorklinken; en hij heeft de nodige kennis van zaken over de structuur en de formele karakteristieken van levensbeschouwingen en over de aard van bestaansvragen. De interpretatie, selectie en evaluatie van de geestelijk verzorger wordt voor een belangrijk deel geleid door deze gerichtheid in het luisteren, met andere woorden door een *existentiële analyse.*[14] Ook de kennis die nodig is voor deze benaderingswijze maakt deel uit van het primaire referentiekader. Deze wijze van benaderen is kenmerkend voor de geestelijke verzorging. Ze bepaalt in hoge mate hoe levensverhalen en ervaringen worden geduid als 'geestelijke' thematiek, hoe ze worden 'vertaald' in termen van bestaansvragen.

Het noemen van deze dimensies kan de aan het einde van de vorige paragraaf genoemde tweevoudige taakstelling nuanceren. Existentiële analyse en levensbeschouwelijk interpretatie zijn altijd nauw verweven, de eerste wordt steeds door

de tweede ingekleurd. Maar ze vallen niet volledig samen. Er zit enige ruimte tussen thematiseren en (ver-)antwoorden. Het is precies deze ruimte die de openingen biedt aan de HGW-er om zich cliëntgericht en vrij van woordverkondiging te kwijten van zijn taak als geestelijk verzorger. De aard en gerichtheid van het HGW kan evenzeer in de existentiële analyse tot uiting komen als in de levensbeschouwelijke interpretatie. Existentiële analyse is een basis voor verheldering van de ervaringen en problemen van de cliënt als *bestaansvragen*,[15] die vervolgens aanzetten tot (her-)oriëntatie of tot het zoeken naar antwoorden. Beide dimensies dienen in de verantwoording van het werk terug te komen, teneinde de 'levenbeschouwelijke leegte' methodisch te vullen. Aandacht voor de persoon, voor de beroepshouding en voor communicatieve vaardigheden is nodig en vormt een belangrijke bijdrage bij het verwerven van professionele kwaliteit. Ook scherpzinnige analyses van (de situatie van) het beroep vanuit communicatie-theoretische en andere sociaal-wetenschappelijke of filosofische perspectieven zijn onontbeerlijk. Deze bijdragen kunnen evenwel mijns inziens nooit het hart vormen van het beroep en de plaats innemen van existentiële analyse en levensbeschouwelijke interpretatie.

5. Stagnatie

> Stelling II: *Wanneer de gerichtheid en de inhoud van het HGW onvoldoende voor het voetlicht komen en daardoor de betekenis van het HGW verborgen blijft, zal het proces van professionalisering uiteindelijk stagneren en de maatschappelijke erkenning van deze variant van de beroepssoort geestelijk werk achterwege blijven.*

In het voorgaande is al op deze tweede stelling gepreludeerd. Maar professionalisering houdt meer in dan de inhoudelijke ontwikkeling van het beroep: organisatie van de beroepsgroep zelf; profilering naar buiten toe; maatschappelijke erkenning. De al genoemde personalistische visie op het beroep staat weliswaar min of meer garant voor intensieve interactie in intervisies, supervisies en collegiale contacten, maar de levensbeschouwelijke inhoud van het beroep (en dus ook vragen en twijfels over de kern van de beroepsidentiteit) blijft veelal op de achtergrond. Dit is op den duur van invloed op de organisatiegraad van de beroepsgroep en de wijze waarop deze naar buiten treedt. Voor een stevige organisatie is nodig, dat de HGW-ers zich in elkaar herkennen als professionals die zich met gelijksoortige zaken bezig houden. Als door onvoldoende inhoudelijke ontwikkeling het professionele zelfbeeld zwak blijft of wordt ondermijnd, zullen de leden van de beroepsgroep naar elkaar toe een tendens tot vermijding gaan vertonen.

Deze vermijding is alleen op te heffen door gezamenlijk de inhoud van het werk te onderzoeken, te bediscussiëren en met de bevindingen naar buiten te treden. Wat de organisatiegraad en profilering betreft beperk ik me tot een eerdere opmerking. Ik wees zoëven al op de afhankelijkheid van de initiële opleiding, die de profilering van het beroep deels in de weg staat. De relatie tussen werkveld en opleiding moet bestaan, deels zelfs worden geïntensiveerd, maar ze hoeft niet noodzakelijkerwijs een afhankelijkheidsrelatie te zijn. Met andere woorden, de professionalisering en de profilering van het beroep dient noch in de eerste plaats, noch uiteindelijk een zaak te zijn van de initiële opleiding, of die opleiding nu op HBO-niveau is, of academisch van aard. De nieuwe wetenschappelijke beroepsopleiding heeft ten opzichte van de ontwikkeling van de werkvelden haar eigen taak en functie.
Een tweede punt dat ik hier wil noemen is, dat onvoldoende inhoudelijke profilering de buitenwereld niet in staat stelt tot het onderkennen van de waarde en van het eigene van het HGW. Reflectie over de inhoud van het beroep die verder gaat dan menselijke waardigheid en zelfbepaling, is dringend noodzakelijk, omdat veel andere hulpverlenende beroepen deze aspecten (terecht) ook hoog in eigen vaandel hebben staan. Zingeving en levensbeschouwing lijken bovendien 'in' te zijn. Deze dimensie mag zich in de aandacht van velen verheugen en is als gat in de markt 'ontdekt'. Deze ontwikkeling wordt door menig HGW-er met enige vrees gadegeslagen. Mijns inziens is ze echter weinig bezwaarlijk, zelfs eerder gunstig dan nadelig voor de maatschappelijke erkenning van de beroepssoort geestelijke verzorging. Maar deze ontwikkeling noodzaakt tot het profileren van de eigenheid van de beroepssoort geestelijk werk en van de variaties daarbinnen. Voor het HGW is die eigenheid de humanistische traditie en het humanistische denken over bestaan, mens, wereld en kosmos.

6. Verbreding van het beroepsprofiel

Stelling III: *Het streven naar verbreding van het beroepsprofiel van het HGW blijft beperkt tot het veroveren van plaatsen op de arbeidsmarkt, als de inhoud van het HGW, zoals die (ook nu al) in de praktijk gestalte krijgt, onvoldoende onderwerp van onderzoek en discussie is.*

Aan de UVH worden momenteel de eerste stappen gezet die deel zijn van een streven naar verbreding van het beroepsprofiel van het HGW. Omdat het hier om recente ontwikkelingen gaat, is nog niet geheel duidelijk welke richting(-en) de initiatieven in zullen slaan. In principe gaat het hier wel om belangwekkende

ontwikkelingen, waarop in het UVH-curriculum dan ook vooruit wordt gelopen. Bij dit laatste denk ik bijvoorbeeld aan de eerste-graads opleiding. Algemeen gesteld gaat het bij verbreding van het beroepsprofiel om het ontwikkelen van HGW buiten de traditionele, bestaande werkvelden en om het vergroten van de inzetbaarheid van humanistici in diverse sectoren van de maatschappij. Met terugwerkende kracht kan ook de ontwikkeling van de zogeheten 'vrije vestiging' genoemd worden, die zich een plaats in de ambulante hulpverlening tracht te verwerven.

De discussie over verbreding van het beroepsprofiel heeft zich tot nu toe voornamelijk in een kleine kring afgespeeld. Maar duidelijk is, dat een tweeledige motivatie aan dit streven ten grondslag ligt. Een van de motiveringen heeft te maken met de mogelijkheden voor humanistici op de arbeidsmarkt. Die motivering is begrijpelijk en legitiem. Als de UVH via de inrichting van haar opleiding de mogelijkheden van afgestudeerden kan vergroten bewijst ze deze mensen een dienst. Als daardoor tevens het HGW een plaats kan krijgen in nieuwe werkvelden, draagt de UVH een steentje bij aan de ontwikkeling van een maatschappij, die de betekenis van zingeving en van de existentiële dimensie van het bestaan erkent en een plaats geeft.
In de motivering klinkt een tweede aspect door, maar dat aspect is nog niet volledig doorgedacht, of nog niet in een uitgewerkt en consistent betoog ter tafel gekomen. De gesprekken over verbreding van het beroepsprofiel suggereren inhoudelijke vernieuwing van het beroep. Elementen die de revue passeren zijn: nieuwe werkvormen; een andere manier van kijken naar levensbeschouwing in het algemeen en naar humanisme in het bijzonder; een veranderende relatie van de werker ten opzichte van het HV; en alternatieve wijzen van omgaan met mensen en hun problemen (alternatief in vergelijking met de gangbare hulpverlening).
Er gaat een zekere aantrekkingskracht uit van deze suggesties. Ze voeden het elan dat nodig is voor de inspanningen die dergelijke ontwikkelingen vereisen. Voor het realiseren van deze plannen is echter meer nodig dan elan, inzet en goede bedoelingen. Nodig is, dat uitvoerig met alle betrokkenen (HV, huidige HGW-ers, werknemers aan de UVH, maatschappelijke velden) in wederkerige gesprekken verkend wordt, wat kan en moet worden verstaan onder 'verbreding van het beroepsprofiel'. Verduidelijking is van belang, anders wordt 'verbreding van het beroepsprofiel' een hoera-begrip,[16] dat net zo vaag is als het roemruchte concept sociale vernieuwing. Gezamenlijkheid is wezenlijk, omdat dit project vraagstukken met zich mee brengt (onder andere inzake al dan niet uiteenlopende

belangen) die niet kunnen worden opgelost zonder de medewerking van de betrokkenen.

De verbreding van het beroepsprofiel wordt bedreigd door twee valkuilen en zal smaller uitvallen dan gehoopt wordt, als kansen met betrekking tot het huidige HGW worden gemist. Een korte toelichting van deze drie punten. De eerste valkuil is de illusie, dat wat nu ontwikkeld wordt, allemaal nieuw zou zijn. Dilemma's over de aard en positie van het werk zullen inderdaad steeds andere gestalten krijgen in reactie op nieuwe situaties. Maar we zouden bezig zijn het wiel opnieuw uit te vinden, als we de verbreding van het beroepsprofiel niet ijken aan bestaande opvattingen, werkvormen en werkvelden en als we niet leren van wat het verleden gebracht heeft, negatief zowel als positief.
Dat brengt mij bij de tweede valkuil: de vanzelfsprekendheid dat nieuw beter is. Tot nu toe gaat het streven naar verbreding van het beroepsprofiel vergezeld van een onevenredige verdeling van aandacht voor nieuwe ontwikkelingen en is sprake van relatief geringe aandacht voor bestaande werkvelden en werksoorten, die bovendien eerder onder kritiek gesteld worden. Nieuwe ontwikkelingen zijn hoogst noodzakelijk en een kritische houding is voor de UVH vereist. Maar een kritische benadering kan ook de huidige werkvelden ondersteunen en versterken. Mede daartoe is de UVH opgericht. Om dit te kunnen waarmaken is tevens onderzoek naar en ten behoeve van de bestaande beroepspraktijk noodzakelijk. Het effect dat dreigt, is dat het beroepsprofiel niet wordt verbreed, maar wordt opgesplitst: in ouderwets en modern, in HOI en post-HOI. Als dat zou gebeuren, is een progressieve ontwikkeling van de bestaande geestelijke verzorging onzeker.
Daarmee ben ik al op het derde punt vooruitgelopen. Verbreding van het beroepsprofiel betekent voor mij óók nieuw bloed voor het bestaande HGW, dus frisse impulsen en verdieping. Eenzijdige aandacht voor het nieuwe is in dat licht een gemiste kans.

7. Het belang van casuïstiek

> Stelling IV: *Bij de huidige stand van zaken zal informatie over de plaats van de humanistische levensbeschouwing in het HGW allereerst gezocht moeten worden op het niveau van de praktijk zelf.*

Het is van belang meer zicht te krijgen op de eigenheid van het HGW (zie paragraaf 5), voor het beroep zelf en met het oog op de externe professionalisering. Verdere

ontwikkeling van de beroepssoort vereist, dat duidelijker wordt, wat die levensbeschouwing kan betekenen voor cliënten, voor hun omgang met de problemen die zij tegenkomen in de situaties waarin ze om bijstand vragen. Veel raadslieden ervaren hierbij tot op heden te weinig houvast in de humanistische levensbeschouwing zelf. Het voorgaande maakte duidelijk, dat we de kloof tussen beschouwing en levenspraktijk serieus moeten nemen en niet kunstmatig kunnen opvullen. Levensbeschouwing begint bij het leven zelf. De beroepspraktijk is voor het HGW derhalve de eerste bron van kennis waaruit geput moet worden. Daar zal het materiaal vandaan dienen te komen voor de vereiste reflectie, of die nu humanistiek, sociaal-wetenschappelijk, methodisch of filosofisch van aard is. Vanuit de beroepspraktijk dient dan ook casuïstiek te worden gepresenteerd, als vertrekpunt voor methodische reflectie. Uitwisseling hierover komt tegemoet aan hetgeen in de eerste twee stellingen is gesignaleerd als noodzakelijke voorwaarden voor verdere ontwikkeling van het beroep. Het presenteren van casuïstiek maakt in te geringe mate deel uit van de professionele cultuur van het HGW.

8. Onderzoek

Stelling V: *Onderzoek naar de praktijk van het HGW stelt eisen aan de attitude van de HGW-er en aan de relatie tussen UVH en werkvelden.*

Casuïstiek en ander materiaal is niet alleen nodig voor de discussie tussen de HGW-ers in de praktijk. Wil de ontwikkeling van het HGW voldoende ondersteund kunnen worden door onderzoek, dan zal de HGW-er aan onderzoekers toegang moeten geven tot zijn werk. In het begin is al gewezen op enige neiging tot een defensieve opstelling. Regelmatig wordt hierbij een ongenuanceerd beroep gedaan op het beroepsgeheim. Die defensieve neiging wordt gevoed door een zwak zelfbeeld en draagt daar weer toe bij. Niet alleen bij onderzoek kan deze neiging zich manifesteren, maar ook in de stagepraktijk. In het verleden heeft het HOI de sprong gemaakt van niet gesubsidieerde en beperkte part-time opleiding naar een door de overheid bekostigde ruimere part-time opleiding. Ook toen stonden 'oudgedienden' tegenover minder ervaren, doch beter opgeleide nieuwkomers. Loyaliteit was er zeker, maar deze ontwikkeling bracht tevens competentiestrijd en angstige reacties met zich mee. Dergelijke processen zullen ook nu optreden. De verhoudingen zijn kwetsbaar, want het veld is klein en het relatienetwerk gering in omvang. Bovendien doen dezelfde nieuwkomers, die nu stage gaan lopen, straks ook onderzoek. Van HGW-ers wordt dus het nodige

gevraagd als hier wordt gepleit voor toegankelijkheid van het veld voor onderzoekers. Willen zij dit kunnen opbrengen, dan is een bewuste keuze voor verdere ontwikkeling van het beroep noodzaak.
HGW-ers hebben voor onderzoek de UVH nodig. Maar omgekeerd heeft de UVH de HGW-ers in het veld nodig: voor werkbegeleiding in de stages en voor onderzoek. Dat stelt niet alleen eisen aan de HGW-ers, maar ook aan de UVH. Daar is met name in paragraaf 6 al het nodige over gezegd. Samenvattend mogen HGW-ers van de UVH een kritische maar loyale opstelling verwachten vanuit affiniteit met en daadwerkelijke aandacht voor het werk dat ze doen. Die aandacht komt onder andere tot uiting in het doen van onderzoek naar de huidige praktijk van het HGW.

9. Tot besluit

Wat in het voorgaande gezegd is kan misschien tot misverstanden leiden. In sommige opzichten schets ik een scherp beeld. Daaruit mag niet de conclusie getrokken worden, dat ik zou menen, dat het slecht met het HGW gesteld is. Een dergelijk oordeel heb ik niet op het oog en deel ik ook niet. In de praktijk betekenen HGW-ers dikwijls veel voor hun cliënten, die ze in soms uiterst moeilijke situaties begeleiden. De geschiedenis van de professionalisering van het HGW is bovendien nog te kort om conclusies te kunnen trekken, zeker in het licht van enkele veelbelovende nieuwe ontwikkelingen, waarvan de komst van de UVH er één is. Maar ik hoop dat de terechte nuanceringen, die op dit verhaal zullen (moeten) volgen, niet de functie krijgen van afzwakking van de noodzaak het beroep inhoudelijk krachtiger te ontwikkelen. Het initiatief daartoe ligt niet alleen en niet in de eerste plaats bij de UVH.

Noten

1 Ik gebruik in dit artikel steeds de aanduiding humanistisch geestelijk werk, maar heb in de meeste gevallen vooral de geestelijke verzorging op het oog. Ik denk, dat een gedeelte van wat ik beweer, ook opgaat voor de andere werksoorten.

2 M. van Knippenberg, 'Pastorale competentie' (p. 42), in: *Praktische Theologie*, 4/1987, p. 35(367)-48(380).

3 Van Praag omschrijft geestelijke begeleiding op een wijze die methodiek impliceert: "de ambtshalve, systematische begeleiding van (...)", in J.P. van Praag, *Grondslagen van Humanisme*, Boom, Meppel, 1978, p. 210.

4 De laatste paar jaar is hier verandering in gekomen. Er zijn een aantal scripties gebundeld en in boekvorm gepubliceerd en sommige scripties werden ook buiten eigen kring gerecenseerd.

5 Met 'infrastructuur' doel ik hier op de concrete organisatievormen die de basis zijn voor de contacten tussen de leden van de beroepsgroep. Praktische factoren zoals afstand en de relatief kleine omvang van de beroepsgroep spelen hierbij een rol. Ook speelt mee dat veel HGW-ers een of meer deeltijdbanen hebben, waardoor de werksituatie dikwijls extra veeleisend is en de binding met een professionele achterban wordt verzwakt.

6 Zie: Marijke Prins, 'Het Calimero-denken binnen het humanistisch raadswerk' in: *Praktische Humanistiek*, nr. 1, sept. 1991 (p. 18-27).

7 Personalisme: "ieder systeem dat gebaseerd is op de waarde van de persoonlijkheid en de erkenning daarvan" (uit: *Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*).

8 De praktijk is natuurlijk, dat ook de HGW-er niet ontkomt aan fragmentarisering. Fragmentarisering roept misschien negatieve associaties op, maar het is zeer wel mogelijk, dat dit 'natuurlijke' gegeven net zo functioneel en gezond is als een meer integrale benadering. Van belang is, of de oriëntatie geïntegreerd is in de persoonlijke belevings- en leefwereld van de betrokkene. Soms wordt in discussies het onderscheid fragmentarisch-integraal overigens gelijk gesteld aan de tegenstelling tussen open en gesloten denken. Die gelijkstelling is foutief en berust op verwarring van categorieën.

9 A.H.M. van Iersel, 'Het Rooms Katholiek en Protestant Justitiepastoraat 1949-1989: Verstatelijking als impuls voor professionalisering', in: *Contactblad voor het Justitiepastoraat*, 41e jaargang, 1990, nr. 1, p. 17-37.

10 J.H.M. Mooren, *Geestelijke verzorging en psychotherapie*, Ambo, Baarn, 1989, p. 29.

11 Ibid., p. 28.

12 Ik ben niet helemaal gelukkig met de term, omdat de vitale wisselwerking tussen ervaringen en levensbeschouwing er onvoldoende in tot uitdrukking komt. We moeten hier in ieder geval zeker niet denken aan regelrechte 'vertaalarbeid'. Dat zou kunstmatig zijn en geen recht doen aan de diepgang van zowel ervaringen als beschouwing.

13 Voor literatuur hierover kan men te rade gaan bij een auteurs als Frankl, Van Peursen, Kruithof, Firet, Van Praag, Wimmers, Mooren.

14 Ook hier aarzeling bij het woordgebruik. Frankl hanteerde in het verleden het concept 'Existenzanalyse', maar vermeed in latere publikaties dit woordgebruik vanwege de dubbelzinnigheid die gaandeweg het gebruik van dit begrip kenmerkte. Zie V.E. Frankl, *De wil om zinvol te leven; Logotherapie als hulp in deze tijd*, Lemniscaat, Rotterdam, 1980, p. 11. Het gebruik van de aanduiding 'existentiële analyse' in dit artikel impliceert uitdrukkelijk geen bepaalde filosofische of levensbeschouwelijke optie van waaruit die analyse zou geschieden.

15 "Samengevat zie ik bestaansvragen in *een* van de drie richtingen mogelijk: namelijk in de diepte, dat wil zeggen gericht op de grond van het bestaan, in de breedte, dat wil zeggen gericht op de samenhang in het bestaan en in de hoogte (...), namelijk gericht op een na te streven doel in het bestaan. (...) Er zijn mijns inziens nog twee andere kenmerken die beide tegelijk een bestaansvraag typeren: namelijk de betrokkenheid van de vraagsteller ofwel de Ik-centraliteit en het aanhoudende karakter van de vraag. (...) Ik-centraliteit betekent dat de vraag steeds bij de persoon zelf uitkomt. (...) ...het aanhoudende karakter (...) betekent dat bestaansvragen zeurende zijn: ze komen terug, ook al denk je dat je ze beantwoord hebt", D. Bakker, 'Humanistisch Vormingsonderwijs: de zinnen en de zin', in: J. Vanlandschoot en T. Jorna (Red.), *Praktisch Humanisme*, HOI, Utrecht, 1986, p. 91-99.

16 Dit begrip leen ik, met dank, van Prof. D. van Houten.

Koffie met of koffie zonder?

Het belang van de levensbeschouwelijke leegte

Harry Kunneman

Prof.dr. Harry Kunneman is hoogleraar theorie en praktijk van het geestelijk werk, in het bijzonder praktische humanistiek, aan de Universiteit voor Humanistiek.

Door de 'personalistische' invulling die de humanistische geestelijke verzorging onder invloed van historische omstandigheden heeft gekregen en door de terechte angst voor 'woordverkondiging', is de levensbeschouwing volgens Jan Hein Mooren teveel op de achtergrond geraakt. Het humanisme speelt wel een rol in de praktijk van het werk, maar die rol wordt niet adequaat inhoudelijk verantwoord. Er lijkt eerder een associatief dan een methodisch verantwoord verband te bestaan tussen de humanistische levensbeschouwing en de alledaagse praktijk van de geestelijke verzorging. Om de professionaliteit en de ontwikkelingskansen van het beroep op langere termijn veilig te stellen is het volgens Mooren van essentieel belang om een reflexieve, methodische verantwoording te ontwikkelen van de manier waarop de levensbeschouwing 'functioneel is in het werk'. Die verantwoording zal vooral uit de werkvelden zelf moeten komen, via casuïstiek en onderlinge, openbare discussie, waar nodig ondersteund met onderzoek vanuit de Universiteit voor Humanistiek. Deze prikkelende stellingen verdienen een uitgebreide en diepgaande discussie. Daarvoor wil ik in dit commentaar enkele aanzetten geven.

Mooren stelt op een heldere en indringende manier een centraal probleem van het hedendaagse humanistisch geestelijk werk (HGW), respectievelijk de huma-

nistische geestelijke verzorging aan de orde en timmert een welkom platform waarop die discussie gevoerd kan worden. Ik ben het met veel van zijn opmerkingen en suggesties van harte eens, op één, tamelijk essentieel punt na. Mijns inziens beperkt Mooren zijn analyse teveel tot het HGW als beroepsgroep. Als gevolg daarvan blijft de *wijdere culturele en maatschappelijke context* waarin het gesignaleerde probleem zich voordoet buiten beeld. Die context is echter van groot belang.

Het probleem dat Mooren aansnijdt betreft niet alleen het HGW, maar speelt alle georganiseerde levensbeschouwingen parten, niet alleen op het niveau van hun 'pastorale' activiteiten, maar over de hele linie. Er is inderdaad in pregnante zin sprake van levensbeschouwelijke leegte. Wat Edmund Husserl in de jaren dertig diep bezorgd over de 'crisis van de europese wetenschappen' schreef – dat de moderne wetenschappen ons in onze levensnood niets te zeggen hebben – geldt namelijk in toenemende mate ook voor de georganiseerde levensbeschouwingen. De vocabulaires die zij aanreiken hebben voor steeds minder mensen daadwerkelijk betekenis voor de omgang met alledaagse bestaansvragen en met wijdere maatschappelijke problemen. Dit impliceert dat het probleem in kwestie niet alleen betrekking heeft op de methodisch verantwoorde toepassing van de humanistische levensbeschouwing in het beroepsmatige handelen, maar evenzeer de inhoud van die levensbeschouwing betreft en de institutionele en organisatorische vormgeving daarvan via het Humanistisch Verbond (HV). Ik wil met andere woorden betogen dat het probleem waar Mooren terecht op wijst een fundamentele bezinning vereist op het veranderende culturele en maatschappelijke draagvlak van het hedendaagse georganiseerde humanisme. In het licht daarvan dient de levensbeschouwelijke leegte eerder als een nieuwe communicatieve ruimte, dan als een zorgwekkend professioneel manco opgevat te worden.

1. Levensbeschouwelijke leegte als probleem van de georganiseerde levensbeschouwingen

Het betoog van Mooren wekt de suggestie dat het probleem in wezen een methodische achterstand betreft: op het niveau van de alledaagse praktijk doet de invloed van de humanistische levensbeschouwing zich wel degelijk gelden, maar die invloed is niet voldoende geëxpliciteerd en reflexief ingekaderd. Het enige wat dan nodig zou zijn, is een gerichte inhaaloperatie, een extra methodische inspanning gedurende een bepaalde periode en alles zal weer goed komen.

Ik geloof zeker dat een dergelijke inhaaloperatie noodzakelijk en mogelijk is, om

zodoende de vaardigheden en inzichten die op praktijkniveau beschikbaar zijn meer boven tafel te krijgen en toegankelijk te maken voor reflectie en discussie, maar er is veel meer aan de hand.

Het HGW heeft een vaste positie kunnen verwerven bij Defensie, Justitie en in de sector Zieken-, Verpleeg- en Bejaardenhuizen (ZVB) binnen een maatschappelijke en culturele context die niet langer bestaat. Uit onderzoek – ook in eigen kring – blijkt dat de *levensbeschouwelijke individualisering* zich steeds verder doorzet. Met uitzondering van een aantal bloeiende, maar in omvang beperkte subculturen – zoals de EO en (de resten van) de holistische beweging – staan steeds meer mensen, met name jongeren, afkerig tegenover omvattende, algemene geldigheid claimende ideeënstelsels, of die nu een politieke, een religieuze of een levensbeschouwelijke signatuur hebben. Die afkeer betreft niet alleen de ideologische, levensbeschouwelijke vorm maar met name ook de bijbehorende 'organisaties met een boodschap', dat wil zeggen: organisaties die zichzelf als maatschappelijke vertegenwoordiger en legitieme beheerder van een politieke ideologie, een religie of een levensbeschouwing presenteren en de bijbehorende rechten opeisen.

Weliswaar is duidelijk sprake van een hernieuwde belangstelling voor thema's die in ruime zin de kwaliteit van het bestaan betreffen, waaronder zingevingsvragen en ethische problemen. Maar de bestaande levensbeschouwelijke organisaties vormen allerminst de bedding waarbinnen die opleving plaats vindt en zij hebben ook geenszins de impuls daartoe gegeven. Eerder lopen zij achter de feiten aan. De levensbeschouwelijke individualisering overkomt hen en hun reacties zijn dan ook grotendeels defensief en voornamelijk gericht op het behoud van de verworven posities en invloed.

Impliciet wordt deze stand van zaken ook erkend door Mooren, waar hij namelijk in zijn artikel met geen woord rept over de plaats en de rol van het HV en de verantwoordelijkheid voor de methodische inhaaloperatie geheel en al in handen van de betrokken professionals legt. Kennelijk gaat hij er vanuit dat deze taak niet op de schouders van het HV, respectievelijk de diensthoofden kan worden gelegd, ook al berust deze verantwoordelijkheid formeel gezien natuurlijk bij uitstek bij hen. Volgens de spelregels van de verzuilde levensbeschouwelijke structuur waarbinnen het HGW is ontstaan, is het de zendende instantie die de contouren van de levensbeschouwing bepaalt en bewaakt en die er middels de hoofden van dienst uiteindelijk op toeziet dat de levensbeschouwing ook daadwerkelijk het kader vormt in termen waarvan de ambtsdragers in de praktijk geestelijke verzorging aanbieden. Wanneer Mooren nu constateert dat er in feite geen sprake is van een methodische toepassing van een geëxpliciteerde, welomschreven

humanistische levensbeschouwing op het niveau van het praktische handelen van de HGW-ers en vervolgens de verantwoordelijkheid voor het inhalen van die methodische achterstand bij de betrokken beroepsgroep legt, in plaats van bij de zendende instantie, dan voltrekt hij impliciet wat mijns inziens zo luid en duidelijk mogelijk expliciet gemaakt moet worden: het feit dat er een grote afstand is ontstaan tussen de feitelijke inhoud van het werk en de levensbeschouwelijke, organisatorische en inhoudelijke bovenbouw daarvan.
Die afstand is niet specifiek voor het HGW, maar is kenmerkend voor alle vormen van geestelijk werk en geestelijke verzorging. Alle betrokken professionals van welke denominatie dan ook kampen met het probleem dat enerzijds 'woordverkondiging' niet meer kan, maar dat anderzijds de empathische, op inleving en persoonlijke betrokkenheid gerichte invulling van de geestelijke verzorging die daar tot op zekere hoogte voor in de plaats is gekomen, geen herkenbare levensbeschouwelijke signatuur bezit. De verschillen tussen katholieke, protestantse en humanistische empathie zijn met het blote oog moeilijk waarneembaar. Voorzover er op het niveau van het praktische professionele handelen verschillen bestaan, hebben die – afgezien van vragen rond euthanasie, abortus en verwante thema's waar ik in het vervolg nog op terug zal komen – eerder te maken met de persoon van de betrokkene, dan met diens levensbeschouwelijke achtergrond. Kortom: de levensbeschouwelijke leegte waar Mooren op wijst en de complementaire 'personalistische' invulling van het werk zijn structureel verbonden met de levensbeschouwelijke individualisering. Zo gezien zal het gesignaleerde probleem alleen maar klemmender worden, naarmate het maatschappelijke en culturele draagvlak voor woordverkondiging en woordtoepassing steeds verder afbrokkelt.
Deze stand van zaken valt tussen de regels ook uit Mooren's betoog op te maken, waar hij namelijk het even verhelderende als veelzeggende onderscheid invoert tussen 'levensbeschouwelijke interpretatie' en 'existentiële analyse'. Het eerste heeft betrekking op het beoordelen van en reageren op de situatie en vragen van een cliënt vanuit en in termen van de levensbeschouwing of levensvisie, vanuit het eigen 'primaire referentiekader'. De levensbeschouwelijke interpretatie is met andere woorden denominatie-gebonden. De existentiële analyse daarentegen is niet gebonden aan de denominatie maar aan de professionele optiek van de geestelijke verzorging of het geestelijk werk, voorzover die niet door de specifieke denominatie bepaald wordt. Het gaat hierbij om het decoderen en analyseren van verhalen en problemen van cliënten als bestaansvragen, als geestelijke problematiek, als existentiële thema's. De existentiële analyse is met andere woorden de specifieke vorm van professionele begeleiding die door de

Diensten Geestelijke Verzorging wordt aangeboden, terwijl de verschillende denominaties binnen die diensten zich in theorie van elkaar onderscheiden door de eigen kleur van de levensbeschouwelijke interpretatie. Volgens Mooren nu zijn existentiële analyse en levensbeschouwelijke interpretatie niet alleen nauw verweven, maar wordt "de eerste steeds door de tweede ingekleurd." (p. 11/12) Die inkleuring kan heden ten dage geen dogmatisch, woordverkondigend of zendend karakter hebben, maar dat hoeft ook niet want de twee vallen volgens Mooren niet volledig samen: "Er zit enige ruimte tussen thematiseren en (ver-)antwoorden. Het is precies deze ruimte die de openingen biedt aan de HGW-er om zich cliëntgericht en vrij van woordverkondiging te kwijten van zijn taak als geestelijk verzorger. De aard en gerichtheid van het HGW kan evenzeer in de existentiële analyse tot uiting komen als in de levensbeschouwelijke interpretatie." (p. 12)

Het loont de moeite om wat langer bij deze citaten stil te staan omdat Mooren hier naar mijn mening nolens volens de structurele achtergrond van de levensbeschouwelijke leegte haarscherp zichtbaar maakt. Hij beweegt namelijk in de geciteerde passages heen en weer tussen twee verschillende modellen. Volgens het eerste – traditionele – model kleurt de levensbeschouwelijke interpretatie altijd de existentiële analyse. De geestelijke verzorging kan in dit model vergeleken worden met het serveren van koffie (de existentiële analyse) waaraan altijd een likeur is toegevoegd, in de vorm van een denominatief bepaalde levensbeschouwelijke interpretatie, die zodoende de smaak van de koffie bepaalt. Daarnaast presenteert Mooren echter nog een tweede, hedendaagser model, waarin cliënten om te beginnen de existentiële koffie uitgeserveerd krijgen en vervolgens kunnen kiezen of daar ook nog een levensbeschouwelijk likeurtje aan toegevoegd wordt. Dit model wordt bijvoorbeeld in de ziekenhuispraktijk gevolgd waar de dienst geestelijke verzorging in een aantal gevallen de afdelingen onderling verdeeld heeft en men slechts op uitdrukkelijk verzoek een vertegenwoordiger van de eigen denominatie aan het bed krijgt.
In dit tweede model wordt in feite de levensbeschouwelijke leegte als een structureel fenomeen erkend wordt. Wanneer aard en gerichtheid van het HGW evenzeer in de existentiële analyse als in de levensbeschouwelijke interpretatie tot uiting kunnen komen, zoals Mooren terecht stelt, dan is per implicatie het serveren van 'koffie-zonder' een legitieme en voor een aantal cliënten adequate vorm van humanistische geestelijke verzorging. Aan de realiteit van de levensbeschouwelijke individualisering wordt zodoende recht gedaan door expliciet te erkennen dat het althans vanuit de humanistische levensbeschouwing gezien niet

beter of slechter is om de eigen bestaansvragen middels een 'existentieel' dan wel een 'levensbeschouwelijk' gekleurd vocabulaire te benoemen. De levensbeschouwelijke kleuring is dan een 'extra', maar wij kunnen en zullen als humanisten nooit volhouden dat existentiële koffie zonder dat daar een humanistisch likeurtje aan is toegevoegd noodzakelijk slappe of ongezonde koffie is. Daarmee is levensbeschouwelijke leegte echter op het niveau waar het hier om gaat, dat van de professionele praktijk van HGW-ers, niet noodzakelijk een gemis. Toegespitst geformuleerd: wanneer steeds minder mensen een christelijke likeur aan hun eigen bestaanskoffie toegevoegd willen hebben, waarom moeten humanisten dan zo hun best doen om de samenstelling en het etiket van hun 'humanistische likeur' duidelijk te maken? Moet er wel zonodig een levensbeschouwelijke likeur bij de existentiële koffie, zoals de uitdrukking 'levensbeschouwelijke leegte' suggereert? Impliceert levensbeschouwelijke leegte met andere woorden noodzakelijk existentiële leegte?
Ik betwijfel dat in hoge mate. Eerder is het zo dat de gesignaleerde levensbeschouwelijke leegte juist de *ruimte* biedt voor een noodzakelijke transformatie van de levensbeschouwing als culturele matrix voor de omgang met bestaansvragen.

2. Humanisten aan het voortouw

Dit brengt mij bij een tweede geheel van vragen dat in dit verband van groot belang is, namelijk de bijzondere positie en mogelijkheden van het humanisme ten opzichte van de overige georganiseerde levensbeschouwingen. Gezien vanuit de inhoud en de rijke interne verscheidenheid van de humanistische traditie ligt het geenszins voor de hand om het humanisme in de vorm van een *levensbeschouwing* te organiseren, te articuleren, te beleven en uit te dragen. Dat dit in Nederland de afgelopen veertig jaar toch gebeurd is, heeft alles te maken met de specifieke historische omstandigheden waarin het HV ontstaan is, met name de door christelijke religies en instituties gedomineerde levensbeschouwelijke verzuiling. Het HV heeft het beste gemaakt van die omstandigheden en heeft daarbinnen ook grote successen geboekt. Maar tegelijkertijd is zij daarmee verzeild geraakt in een specifieke, 'levenbeschouwelijke' articulatie van de humanistische traditie, die inmiddels, ten gevolge van de levensbeschouwelijke individualisering, steeds minder adequaat is.
Zowel naar inhoud als naar vorm biedt de humanistische traditie echter bij uitstek aanknopingspunten voor een creatief, toekomstgericht antwoord op de levensbeschouwelijke individualisering. Voor humanisten hoeft een transformatie van hun levensbeschouwing in het verlengde van de levensbeschouwelijke indivi-

dualisering geenszins verwatering of verlies te betekenen. Voor de georganiseerde religies is de levensbeschouwelijke individualisering daarentegen een inherent bedreigende ontwikkeling, voorzover zij namelijk noodgedwongen steeds meer afstand moeten doen van omvattende, naar hun oorspronkelijke strekking genomen absolute geldigheidsaanspraken, tot op het dertig jaar geleden nog ondenkbare punt waar het geloof in de geopenbaarde goddelijke waarheid een individuele keuze wordt en existentiële koffie desgewenst zelfs door kerkelijke ambtsdragers zonder religieuze likeur uitgeserveerd wordt.

Naar de conceptuele, metafysische grondstructuur van de georganiseerde religies gezien is hier inderdaad sprake van een zorgwekkende levensbeschouwelijke leegte. Voor humanisten is de levensbeschouwelijke individualisering daarentegen een gelegenheid in plaats van een verlegenheid. Een gelegenheid namelijk om geleidelijk afstand te doen van de specifieke, historisch toevallige articulatie van humanistische basisnoties in de vorm van een georganiseerde levensbeschouwing analoog aan de georganiseerde religies. Een gelegenheid om het voortouw te nemen in een transformatie van de levensbeschouwing die zich hoe dan ook zal doorzetten. In tegenstelling tot de meeste religies biedt de humanistische traditie bij uitstek aanknopingspunten voor een post-metafysische, niet-absolutistische, niet-hiërarchisch geordende benoeming en interpretatie van bestaansvragen en van wijdere maatschappelijke en culturele problemen. Waar de conceptuele grondstructuur van de meeste religies berust op de gedachte van een aan de mens voorafgaande, hogere, absolute en geopenbaarde waarheid, waaraan de gelovige zich als puntje bij paaltje komt moet onderschikken respectievelijk aan moet overgeven, daar stelt de humanistische traditie (in aansluiting op bepaalde elementen uit de griekse, de islamitische en de christelijke traditie!) hoe dan ook de persoon centraal: de individuele kwaliteitsbeleving en het individuele kwaliteitsoordeel vormen het laatste referentiepunt. Zo'n individueel kwaliteitsoordeel (dat zoals ik nog zal betogen mede afhankelijk is van kwalitatief hoogwaardige communicatieve processen) kan onder omstandigheden zeer wel tot de aanvaarding van een godsbeeld leiden. Een religieus humanisme is zeker geen contradictio in terminis, maar het is de betrokken persoon die als individu de verantwoordelijkheid voor zijn levensovertuiging draagt en die principieel aan andere individuen een zelfde verantwoordelijkheid in laatste instantie toekent. Vanuit de conceptuele grondstructuur van het religieuze denken *dwaalt* degene die het ware geloof niet (er)kent. Hij of zij verkeert buiten de waarheid. Ook al gunt men de ongelovigen dat recht, desalniettemin impliceert de metafysische grondstructuur van het religieuze denkkader dat existentiële koffie eigenlijk van inferieure kwaliteit is zonder de toevoeging, ja zelfs de dominantie van de eigen

religieuze likeur. De huidige praktijk waarin christelijke geestelijke verzorgers existentiële koffie uitserveren zonder de likeur van hun eigen levensbeschouwing, kan dan ook tegen de achtergrond van de conceptuele grondstructuur van die levensbeschouwing en de daaraan inherente omvattende waarheidsaanspraken eigenlijk alleen als een noodgedwongen pastorale *strategie* gerechtvaardigd worden. Men komt heden ten dage steeds moeilijker in gesprek over bestaansvragen wanneer men meteen de levensbeschouwelijke likeur begint te schenken, dus gaat men het gesprek eerst op 'neutrale' basis aan, op het niveau van algemene bestaansvragen. Maar daaronder gaat het streven schuil om, zodra het gesprek daartoe de kans biedt, enkele levensbeschouwelijke druppels of als het even kan zelfs een hele borrel aan de 'neutrale' existentiële koffie toe te kunnen voegen.

Daarmee wil ik geenszins ontkennen dat steeds meer kerkelijke ambtsdragers op individuele basis in de praktijk geheel afzien van een dergelijke 'strategische woordverkondiging'. Noch wil ik ontkennen dat binnen de georganiseerde christelijke religies – met name op het niveau van de basiskerken – inspirerende vormen van geloof te vinden zijn die berusten op de principiële gelijkwaardigheid van de verschillende geloofsovertuigingen of de afwezigheid daarvan. In beide gevallen betekent dit echter dat men afstand gedaan heeft van een constitutief element uit de eigen traditie – paradigmatisch: 'ik ben de weg, de waarheid, en het licht' – en in feite een in brede zin humanistisch perspectief heeft aanvaard, dat vervolgens met elementen uit de christelijke traditie op een specifieke, vaak inspirerende, maar uiteindelijk slechts individueel te rechtvaardigen manier wordt ingevuld.

De conceptuele grondstructuur die voor het grootste deel van de humanistische traditie (maar gelukkig niet alleen die) kenmerkend is biedt daarentegen van zich zelf uit ruimschoots aanknopingspunten om het ontbreken van de eigen likeur *niet* als dwaling, als onwaarheid en dus als principieel gemis te denken – als stenen voor brood – maar integendeel als *anders* te ervaren en te benoemen. Sterker nog: waar de meeste georganiseerde religies zich vanuit hun conceptuele grondstructuur gedwongen zien om existentiële kwaliteit gelijk te stellen met de dominantie van hun eigen levensbeschouwelijke optiek, daar kan vanuit de humanistische traditie juist een lans gebroken worden voor de gedachte dat existentiële kwaliteit afhankelijk is van de pluraliteit, de veelheid en de heterogeniteit van de gezichtspunten, invalshoeken en ervaringsmodi die binnen een bepaalde gemeenschap toegankelijk zijn. De toevoeging van een levensbeschouwelijke likeur is dan één optie, maar zeker geen dwingende noodzakelijkheid. Levensbeschouwelijke leegte en levensbeschouwelijke opvulling zijn

dan gelijkwaardige alternatieven. De levensbeschouwelijke individualisering hoeft dan ook voor het HGW geen bedreiging te vormen, maar biedt de ruimte voor een actualisering en revitalisering van centrale humanistische uitgangspunten.

3. Drie niveaus

Op dit punt van mijn betoog zijn waarschijnlijk al een groot aantal alarmbellen gaan rinkelen. Leidt een dergelijke optiek niet tot een volkomen vervlakking van de eigen identiteit van het HGW? Wordt zodoende niet een zorgwekkende ontwikkeling bevorderd die zich in de sector ZVB al duidelijk aftekent, namelijk het ontstaan van professionals die geestelijke verzorging bieden zonder enige levensbeschouwelijke binding, een ontwikkeling die sommige directies niet onwelgevallig is, omdat ze dan met één functionaris kunnen volstaan in plaats van er drie aan te hoeven stellen?
Dat zijn terechte zorgen die een zorgvuldig antwoord verdienen. Het moge duidelijk zijn dat het mij niet gaat om het ondermijnen van de eigen identiteit van het HGW, maar integendeel het versterken en veilig stellen daarvan op de langere termijn. Het uitgangspunt van de hele discussie is nu net de constatering van Jan Hein Mooren dat die identiteit, als levensbeschouwelijke identiteit op het niveau van de praktijk problematisch, om niet te zeggen onduidelijk is. Mijn these is dan dat die identiteit alleen maar problematischer zal worden, wanneer het HGW pogingen blijft doen om die identiteit te articuleren volgens het gevestigde, steeds meer afbrokkelende levensbeschouwelijke stramien. De levensbeschouwelijke individualisering maakt niet alleen een bewuste transformatie van dat stramien noodzakelijk, maar biedt bovendien de ruimte daarvoor, die juist door humanisten actief benut kan worden. De aard en mogelijkheden van die ruimte vereisen natuurlijk nadere toelichting en zorgvuldige exploratie. Daarmee kan ik hier slechts een begin maken, maar dat begin is hopelijk voldoende om de terechte zorg over de bedreiging of zelfs het verlies van de bestaande, moeizaam verworven posities tot reële proporties terug te brengen.

Een goed aanknopingspunt voor die nadere toelichting wordt gevormd door de inherente spanning tussen enerzijds de centrale positie die het individu en de (waardigheid van de) persoon binnen de humanistische traditie innemen, en anderzijds het bindende, overkoepelende en normerende karakter dat inherent verbonden is met georganiseerde levensbeschouwingen. Het problematische karakter van die spanning treedt bijvoorbeeld aan het licht middels het gevoel van

oneigenlijkheid dat mij en velen met mij bekruipt wanneer kandidaat-geestelijk werkers door vertegenwoordigers van het hoofdbestuur of de hoofden van dienst getoetst worden op (de kwaliteit van) hun humanisme. Dat ruikt naar bisschop Gijssen heb ik geroepen toen ik met deze stand van zaken in aanraking kwam en zo ruikt het wat mij betreft nog steeds. Inmiddels kan ik deze olfactorische beeldspraak ook met kracht van argumenten ondersteunen. Mijns inziens dient duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen drie niveaus van een hedendaags, vitaal humanisme.

Het *eerste*, meest algemene niveau wordt gevormd door het verdedigen en waar mogelijk radicaliseren van de mensenrechten-in-brede-zin, en de eerbiediging van de waardigheid van het individu die daar de grondslag van vormt. In een democratische rechtsstaat als de onze wordt een dergelijk streven gelukkig door velen gedeeld en door tal van instituties en culturele hulpbronnen gedragen. De specifieke opdracht die humanisten zich tegen die achtergrond kunnen stellen kan dan zijn om die mensenrechten zo breed en zo radicaal mogelijk te denken en met name ook op institutioneel niveau – in de interferentiezône tussen systeem en leefwereld – te beschermen en uit te bouwen. Het standpunt van het HV met betrekking tot het recht op vrijwillige euthanasie, dat door vele werkers in moeilijke praktijksituaties voor cliënten min of meer bevochten moet worden, is hier een paradigmatisch voorbeeld van. Met betrekking tot deze institutionele laag zou het HV zich echter veel actiever kunnen en moeten tonen. Hier heeft het humanisme als normatief perspectief op mens en samenleving een heel eigen, duidelijk herkenbaar gezicht, dat via de verwetenschappelijking van de beroepsopleiding en de nieuwe aandacht voor analyses op macro- en meso-niveau verder uitgebouwd kan worden.

Van een dergelijk eigen gezicht en van duidelijke mogelijkheden tot gerichte uitbouw daarvan is echter niet of nauwelijks sprake op het *tweede* niveau, dat gevormd wordt door het complex van individuele bestaansvragen dat een aanzienlijk deel uitmaakt van de geestelijke verzorging. De levensbeschouwelijke leegte waar Mooren de aandacht op heeft gevestigd is met name op deze laag gesitueerd.

Hierboven heb ik gesteld dat vanuit de humanistische traditie een lans gebroken kan worden voor de gedachte dat existentiële kwaliteit afhankelijk is van de pluraliteit, de veelheid en de heterogeniteit van de gezichtspunten, invalshoeken en ervaringsmodi die binnen een bepaalde gemeenschap toegankelijk zijn. De toevoeging van een levensbeschouwelijke likeur aan de existentiële koffie is dan allesbehalve een dwingende noodzaak. In aansluiting daarop wil ik de stelling verdedigen dat voor een hedendaags, vitaal humanisme, een humanisme dat het

voortouw neemt in plaats van zich defensief op te stellen, 'levensbeschouwelijke vulling' wél adequaat en noodzakelijk is op het eerste niveau, dat van de mensenrechten-in-brede-zin en de vertaling daarvan op institutioneel niveau, maar perse niet op het tweede niveau, dat van de individuele bestaansvragen. Ik bepleit met andere woorden een duidelijke scheiding tussen deze twee niveaus, die in de traditionele levensbeschouwingen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en zelfs in elkaar overlopen.

De katholieke levensbeschouwing bijvoorbeeld omvat zowel oordelen en voorschriften ten aanzien van institutionele en culturele ontwikkelingen, als ten aanzien van existentile vragen. Daartussen bestaat, althans in theorie, een hechte samenhang omdat beide uiteindelijk herleid kunnen worden op de goddelijke openbaring en de bindende uitleg daarvan door de clerus. Met name op het niveau van de individuele bestaansvragen hebben steeds meer burgers zich ontworsteld aan de normerende en disciplinerende greep van de traditionele levensbeschouwingen op het alledaagse bestaan, een greep waarvan de uitwassen treffend geïllustreerd worden door Gonnnie Bikker, humanistisch geestelijk raadsvrouw van M.S. Twente, in een recent interview in de *Twentsche Courant.* Zij verhaalt daar van een predikant die, toen zij met borstkanker in het ziekenhuis terecht kwam, de hoop uitsprak dat deze ziekte haar weer "onder aan het kruis zou brengen".

Daartegenover lijkt het mij toe dat humanisten, juist humanisten, de emancipatorische mogelijkheden van de levensbeschouwelijke individualisering ten volle zouden moeten benutten, met name en bij uitstek op het tweede niveau, waar het gaat om het vinden van antwoorden op onontkoombare bestaansvragen. Dit betekent mijns inziens simpelweg dat humanistische raadslieden binnen het algemene kader van het eerste niveau, (dat betrekking heeft op rechten van individuen en de concretisering daarvan op institutioneel niveau, maar de meeste bestaansvragen verder open laat) op het tweede, existentiële niveau *voor zichzelf* en niet in naam van 'het' humanisme spreken. Een gesprek over existentiële vragen en mogelijke antwoorden op die vragen is het meest individuele wat zich maar denken laat. Levensbeschouwelijke leegte is met andere woorden op dit niveau precies datgene wat humanisten op grond van hun levensovertuiging zouden moeten uitdragen en praktiseren. Hier past geen verzameling uitgangspunten en antwoorden waaruit op een of andere manier een antwoord op bestaansvragen kan worden *afgeleid.* De huidige praktijk van het HGW laat zien dat die samenhang grotendeels imaginair is en gelukkig maar zou ik zeggen, want voorzover hij bestaat is hij tendentieel onderdrukkend in plaats van bevrijdend of steunend.[1] Antwoorden op existentiële vragen zijn eindelijk en gelukkig

individueel geworden en dienen dus ook door HGW-ers op persoonlijke titel te worden gegeven. Dit betekent echter geenszins dat die antwoorden willekeurig zijn, of dat men hiermee in een soort professionele neutraliteit zou vervallen. Er is namelijk nog een *derde*, diep in de humanistische traditie verworteld niveau in het spel, dat essentieel is voor de mogelijkheid van kwaliteit op het tweede niveau, namelijk dat van de inhoudelijke, ondogmatische, normatieve discussie en de bereidheid tot reflexieve verantwoording van eigen opvattingen, juist ook waar die het meest kwetsbaar en tastend zijn. De individuele antwoorden die HGW-ers onder omstandigheden op bestaansvragen te bieden hebben zijn dus niet alleen op het eerste niveau ingekaderd door de humanistische radicalisering van de mensenrechten-in-brede-zin en op het tweede niveau in hun eigen existentie verankerd, maar worden tenslotte op het derde niveau beïnvloed en in beweging gehouden door actieve, open en kritische participatie aan de normatieve discussies binnen de beroepsgroep en binnen de humanistische beweging in wijdere zin.

De eigen identiteit van het HGW heeft in deze optiek dus een gelaagde structuur. Op het eerste niveau is sprake van een door het HV expliciet gedragen en uitgedragen geheel van door de humanistische traditie geïnspireerde stellingnames met betrekking tot mensenrechten-in-brede-zin en de concretisering daarvan op institutioneel niveau. Op het tweede niveau gaat het om het aan de orde kunnen en durven stellen van bestaansvragen en om allerinvidueelste, door de biografie en de persoon van de betrokkene gedragen antwoorden daarop.[2] Die antwoorden worden gegeven op basis van een gegarandeerde actieve en betrokken participatie op het derde en laatste niveau, dat van de open en openbare discussie over die antwoorden en het kritische onderzoek van hun vooronderstellingen zowel binnen de eigen beroepsgroep als binnen de humanistische beweging in wijdere zin.

4. Slot

Tegen deze achtergrond kan ik nu opnieuw aansluiten bij het betoog van Jan-Hein Mooren. Ik ben het volledig eens met zijn aanbeveling om het gesprek binnen de beroepsgroep der HGW-ers over de manier waarop zij in hun werk met bestaansvragen omgaan te stimuleren, en dat mede aan de hand van casuïstiek. Het gaat hier echter slechts in zeer beperkte zin om een methodische vertaling van de humanistische levensbeschouwing naar de praktijk van het werk, in zoverre in die praktijk namelijk vragen in het geding zijn die op het eerste niveau betrekking

hebben, dat van de mensenrechten-in-brede-zin. Waar het gaat om het tweede niveau, dat van de bestaansvragen, kan en moet niet gestreefd worden naar een methodische vertaling van de humanistische levensbeschouwing, maar gaat het om een humanistische praktijk, om het verdiepen, kritisch toetsen en in beweging houden van de eigen, individueel verantwoorde existentile positiebepaling, om het tot stand brengen van een voortdurende feed-back van het derde naar het tweede niveau.[3] Daarmee kan tenslotte ook de verantwoordelijkheid van het zendend genootschap precies omschreven worden. Inhoudelijk gezien ligt die uitsluitend en alleen op het eerste niveau. Hier gaat het om uitgangspunten ten aanzien waarvan het HV, in samenspraak met de humanistische beweging in wijdere zin, zinvol stelling kan en moet nemen, op basis van een kritische, permanent vernieuwde discussie binnen het verbond zelf en binnen de wijdere humanistische beweging. Met betrekking tot het tweede niveau dient het HV zich mijns inziens bewust en nadrukkelijk van welke inhoudelijke sturing en controle dan ook te onthouden. Haar enige verantwoordelijkheid is hier een faciliterende, dat wil zeggen: middels de hoofden van dienst – waar mogelijk gesteund door de Universiteit voor Humanistiek en de beroepsvereniging – zorg dragen dat de randvoorwaarden voor de inhoudelijke discussie tussen de HGW-ers onderling gerealiseerd en zo mogelijk geoptimaliseerd worden. Op die manier kan niet alleen de Gijssen-geur definitief verjaagd worden, maar kan ook de levensbeschouwelijke leegte van een verlegenheid tot een gelegenheid, van een manco tot een ruimte worden getransformeerd.

Noten

1 Vgl. hiervoor ook Elly Hoogeveen, *Eenvoud en strategie*, Acco, Amersfoort/Leuven, 1991, m.n. p. 53-55.

2 Dit individuele karakter sluit geenszins de mogelijkheid en het nut van methodische reflectie en van methodische aanwijzingen op dit niveau uit. Dergelijke aanwijzingen en daarmee verband houdende vaardigheden hebben echter het karakter van een vlot dat in de existentiële zee drijft. Het is goed dat het er is, en soms nodig om er aan te hangen, maar zwemmen doet men uiteindelijk op eigen kracht.

3 Dit zou nader uitgewerkt kunnen worden in termen van het onderscheid tussen het propositionele en het performatieve perspectief: op het tweede niveau gaat het niet primair om propositionele inhouden, die op een of andere manier uit 'humanistische vooronderstellingen' afleidbaar zouden zijn, maar om een 'humanistische performativiteit'. Vgl. voor een aanzet tot nadere uitwerking hiervan mijn bijdrage aan de bundel *Filosofie aan de grens*, H. Kunneman en Th. C. W. Oudemans (Red.), Van Gorcum, Assen, 1992.

Nieuwe werkgebieden voor de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg

Herman van der Kloot Meijburg

Drs. Herman van der Kloot Meijburg is secretaris van de Commissie Geestelijke Verzorging van de Nederlandse Ziekenhuisraad. In dit artikel gaat hij in op veranderingen waar geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg mee worden geconfronteerd.

1. Inleiding

Wie de ontwikkelingen in de gezondheidszorg volgt, ontkomt niet aan de gedachte dat deze sector van de maatschappelijke dienstverlening veel weg heeft van een phoenix. Telkens opnieuw herrijst zij uit haar eigen as en komt zij met nieuwe ideeën en plannen. De ontwikkelingen in de gezondheidszorg gaan snel. Steeds sneller lijkt het wel naar mate het aantal problemen zich opstapelt en de roep om oplossingen sterker wordt. Ik denk daarbij niet alleen aan de consequenties van de introductie van nieuwe zorgtechnologie – denk bijvoorbeeld aan ontwikkelingen op het terrein van de transplantatietechnologie. Ik denk ook aan ontwikkelingen met betrekking tot de inrichting van ons zorgstelsel. De huidige veranderingen in het verzekeringsstelsel zijn daarvan een voorbeeld.
Het geheel van ontwikkelingen waaraan ik hier refereer wordt mede gedragen door fundamentele veranderingen in de inhoudelijke opvattingen omtrent zorg in het algemeen en gezondheidszorg in het bijzonder. Zieke mensen zijn niet zielig en geen voorwerp van naastenliefde meer. Patiënten vormen niet langer een ongedifferentieerde groep gestigmatiseerden, maar worden tegenwoordig als individu benaderd. Een individu met een eigen wil en verantwoordelijkheid.

Uitgangspunt voor de dienstverlening is die éne patiënt en de zorg die voor die patiënt, gegeven de omstandigheden en de mogelijkheden, nodig is. Geen ongedifferentieerd zorgaanbod meer, maar 'zorg op maat'. De een hoopt dat de gezondheidszorg zo goedkoper wordt, de ander hoopt dat dit ten fundamentele de enige juiste vorm van benadering van de patiënt is. Men probeert de patiënt zoveel mogelijk in zijn/haar waarde te laten.
De winst van deze gedachte is dat de patiënt zelf veel meer over zijn/haar behandeling te zeggen heeft. Dit veronderstelt een goede informatieoverdracht. Het is de bedoeling dat de patiënt zich ten opzichte van zijn/haar hulpverleners zo autonoom mogelijk opstelt. In het kader van dit artikel zal ik hier overigens niet verder op in gaan.
Uit het bovenstaande moge wel duidelijk zijn dat deze gewijzigde opstelling grote consequenties heeft voor de dienstverlening zoals die van oudsher is ingericht. De ontwikkelingen die hiervan het gevolg zijn vormen het decor voor dit artikel over nieuwe werkgebieden voor de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg.
Alvorens op de beleidsmatige consequenties in te gaan wil ik aan de hand van voorbeelden een aantal situaties schetsen waar de geestelijke verzorging mijns inziens nieuwe wegen zou kunnen bewandelen.

2. Geestelijke verzorging tussen uit en thuis

Medicalisering is slecht voor mensen, institutionalisering begin daar als het even kan, liever niet aan. Zorg aan huis verdient de voorkeur. Zijn/haar bedoeninkje levert de patiënt meer geborgenheid en steun op dan de ziekeninrichting. Naast andere overwegingen is deze gedachte mede verantwoordelijk voor de groei van de poliklinische behandelingen in het ziekenhuis, de dagbehandeling in verpleeghuizen, de beschermde woonvormen in de geestelijke gezondheidszorg en de gezinsvervangende tehuizen in de zwakzinnigenzorg.

Voor de meeste patiënten is de gang naar de polikliniek een eenzaam avontuur. Wordt de informatie die aan patiënt wordt overgedragen wel juist verstaan? Wie vangt de patiënt op na het slecht-nieuws gesprek en wie deelt in de vreugde als het allemaal blijkt mee te vallen. Wie kijkt er naar de patiënt om, als hij/zij ligt uit te rusten van wat hem/haar als een 'kleine ingreep' is voorgesteld? In de beleving van de patiënt is de polikliniek een ziekenhuisfaciliteit. Maar waarom moeten in de polikliniek de specialist en de zuster het gezicht van de instelling bepalen? Waarom zou daar ook niet iemand van de geestelijke verzorging aanwezig zijn?

Hetzelfde geldt ook voor de dagbehandeling in het verpleeghuis. De dagbehandeling is daar niet meer weg te denken. Tegenwoordig vermeldt men bij verpleeghuizen niet alleen het aantal bedden, maar ook het aantal plaatsen voor dagbehandeling. Vaak hebben mensen die voor dagbehandeling in aanmerking komen een verpleeghuis-indicatie. Er zijn echter geen bedden vrij. Gelukkig is tegenwoordig via dagbehandeling enige opvang mogelijk. Het betreft hier een categorie personen die zich in hun leven geconfronteerd zien met een ziektebeeld dat voor lange tijd een spoor in hun leven zal trekken. Men moet leren leven met die wetenschap en de handicaps die daar bij horen. Dit geeft aanleiding tot herbezinning op de resterende levensjaren die men tegemoet mag zien. Het zijn veelal vragen van existentiële aard. Het is heel goed voorstelbaar dat naast de aktiviteitenbegeleiding, de rehabilitatie, ook de geestelijke verzorging mede aanwezig is 'op' de dagbehandeling, waarbij de geestelijke verzorger zich open stelt voor de geestelijke behoeften van de patiënt.

Enerzijds is er een beweging van mensen in de richting van het zorginstituut, anderzijds is er ook een beweging vanuit het zorginstituut terug naar de samenleving toe. Ik denk dan aan het groeiend aantal beschermde woonvormen in de geestelijke gezondheidszorg (psychiatrie), en gezinsvervangende tehuizen (zwakzinnigenzorg). De achterliggende gedachte is dat mensen in de 'normale' samenleving 'beter af' zijn dan in een intramurale voorziening. Officieel heet deze ontwikkeling het extramuraliseren van de institutionele zorgverlening. Mensen die voor deze semimurale voorzieningen in aanmerking komen dienen zoveel mogelijk gebruik te maken van de gewone, beschikbare voorzieningen in de wijk. De vraag is of dit ook geldt voor de gewenste geestelijke verzorging. Uiteindelijk gaat het over patiënten/bewoners met een 'dossier'. Uit oogpunt van de bescherming van de privacy van de persoon kan met deze informatie, die soms van wezenlijk belang is voor de geestelijke begeleiding van deze patiënten/bewoners, beter vanuit de instelling dan vanuit de wijk worden omgegaan.

Ook leert de praktijk dat de geestelijke begeleiding van de hier geschetste groepen patiënten en bewoners, om specifieke kennis en ervaring vraagt. Voor deze praktijk is de gewone geestelijke verzorging, c.q. het basispastoraat, niet toegerust. Die noodzakelijke kennis en ervaring is bij de geestelijke verzorging in de intramurale gezondheidszorg wel aanwezig.

De conclusie is mijns inziens dat er behoefte is aan gekwalificeerde, professionele geestelijke begeleiding van mensen, die zich wat hun gezondheidstoestand betreft, bevinden ergens op de weg tussen eigen huis en opname in een zorginstituut, tussen relatieve onafhankelijkheid en institutionele afhankelijkheid. Deze nieuwe categorieën patiënten vragen voor hun geestelijke begeleiding

een expertise, die gegeven de huidige situatie alleen bij de intramurale geestelijke verzorging te vinden is.

3. Geestelijke verzorging en de inhoud van de zorgverlening

Heb ik in de voorafgaande paragraaf geschreven over een nieuw werkterrein voor de geestelijke verzorging, in deze paragraaf gaat het over een andersoortig aandachtsgebied, namelijk de inhoud van de zorgverlening in zijn algemeenheid. Waartoe dient het? Het is een vraag die ik ook en met name aan de geestelijke verzorging wil voorleggen.

Eén van de lastigste vragen voor de intramurale gezondheidszorg in de jaren negentig is: waartoe dienen al die voorzieningen? In een onlangs verschenen beleidsnota van het bestuur van de sectie Ziekenhuizen van de Nationale Ziekenhuisraad, staat dat het ziekenhuis behandelingsinstituut 'pur sang' wil zijn.[1] Snel en doelmatig wordt daar technisch hoogwaardige hulp geboden. In het moderne ziekenhuis raakt het verplegen op de achtergrond, de medische behandeling staat in toenemende mate centraal. Een ziekenhuis dat een gemiddelde verpleegduur heeft van 12 dagen ligt achter op de ontwikkelingen, er zijn al instellingen die zitten op een gemiddelde verpleegduur van iets boven de 9 dagen. Het lijkt wel of de gods- en gasthuizen van weleer zijn omgebouwd tot "Kwik-fit" bedrijven.

De vorm behoort bij een inhoud. Omzien naar een patiënt betekent niet dat ik als een aangewezen hulpverlener, een nat washandje op het warme voorhoofd leg, maar dat ik ga kijken of het infuus niet is doorgeschoten. Naarmate een mens object van behandeling, therapie en zorg wordt; als medicijnen, toeters en bellen het welzijn van de patiënt gaan bepalen, dringt de vraag zich op of de gezondheidszorg, naar de mens besproken, zijn grenzen niet bereikt heeft. De gezondheidszorg amputeert een wezenlijk deel van zichzelf wanneer zij de patiënt alleen vanuit het medisch wetenschappelijk- en medisch technologisch imperatief tegemoet treedt. Een dergelijke fragmentatie verdraagt zich niet met het mens-zijn. Ook in een wereld van wetenschap en technologie blijft de aandacht voor de intrinsieke waarde van het menselijk leven bestaan. Daarom stellen de huidige ontwikkelingen in de gezondheidszorg met klem de vraag aan de orde waartoe die inzet van middelen dient. Het antwoord op die vraag blijft in onze cultuur ook gedurende de jaren negentig van invloed op de vraag waar men als zorgverlenend instituut met de patiëntenzorg op uit is. Niet alleen materieel maar ook inhoudelijk vervullen instellingen voor gezondheidszorg een maatschappelijke rol. Zorginstituten geven met hun dienstverlening een signaal

af hoe zij tegen mensen aankijken. Wie behulpzaam wil zijn bij het heel maken van de medemens dient die mens ook zelf heel tegemoet te treden. Vroeger verraadden de namen van onze instellingen voor gezondheidszorg nog wel iets van die levensbeschouwelijke insteek. Men sprak ondermeer van Gods- en Gasthuizen, van huizen waar de diaconie en de liefde jegens de zwakbegaafde medemens centraal stond. Tegenwoordig worden plaatselijke beekjes en rivieren vernoemd.
Zo blijkt ook uit de naamgeving dat in de jaren tachtig een waardevolle levensbeschouwelijke traditie verloren gaat. Het is mijn overtuiging dat die inhoudelijke vragen terugkomen. De intramurale zorgverlening kan in de jaren negentig niet zonder een inhoudelijke onderbouwing. Ik kan mij voorstellen dat mede vanuit de geestelijke verzorging bouwstenen voor de bezinning op de meer immateriële aspecten van de zorgverlening worden aangedragen.

4. Uitgangspunten voor een nieuw beleid

In bovenstaande paragrafen heb ik aan de hand van voorbeelden uitgangspunten voor een nieuw beleid met betrekking tot de inzet van de geestelijke verzorging geschetst. De intramurale gezondheidszorg bevindt zich in een overgangsfase. Het vertrouwde institutionele aanbod wordt als gevolg van allerlei ontwikkelingen bijgesteld. Het heeft de afgelopen jaren al menige reorganisatie van de dienstverlening opgeleverd en het einde hiervan is nog niet in zicht. Een en ander houdt in dat ook de geestelijke verzorging de vertrouwde werkvormen dient te toetsen aan wat, gegeven de omstandigheden, nodig en gewenst is. Niet langer zullen de verworvenheden, de gevestigde posities en de ingesleten werkpatronen de inrichting van de geestelijke verzorging bepalen, maar juist de flexibiliteit en de vindingrijkheid van de (dienst) geestelijke verzorging. Gegeven de gewijzigde omstandigheden en gegeven de beschikbare middelen, is de vraag welke inzet van de geestelijke verzorging de geestelijke begeleiding van zorgafhankelijke mensen dan het meeste ten goede komt.

Geestelijke verzorgers zullen er overigens rekening mee moeten houden dat zij organisatorisch niet meer op het oude vertrouwde kunnen terugvallen. Ik denk bijvoorbeeld aan de richtlijnen inzake het aantal geestelijke verzorgers in verhouding tot het aantal bedden. Deze richtlijnen zullen in de toekomst niet langer bepalend zijn voor de omvang van deze vorm van dienstverlening. Veeleer datgene wat vanuit het oogpunt van een goede patiëntenzorg gewenst en noodzakelijk is, zal in de toekomst bepalend zijn. Het beleid kan dus minder dan

voorheen vluchten in van oudsher bestaande richtlijnen en afspraken. Ook dit gegeven betekent voor de (dienst) geestelijke verzorging dat zij nieuwe wegen dient te bewandelen.
Wellicht vallen binnen reeds bestaande activiteiten van de (dienst) geestelijke verzorging speerpunten te ontwikkelen met behulp waarvan men op gewijzigde omstandigheden kan inspelen. Die speerpunten kunnen eventueel uitmonden in nieuwe vormen van geestelijke begeleiding die door de patiënten zelf als effectief, behulpzaam, verhelderend, ondersteunend en 'op tijd' ervaren worden. Dit alles vergt van de geestelijke verzorging enige wil tot beleidsmatig denken, zowel op korte als op langere termijn.
Het kan betekenen dat de geestelijke verzorger met behulp van een door hem en de directie opgesteld beleidsplan de gehele geestelijke verzorging op termijn moet ombouwen om tot de gewenste dienstverlening te komen. Het zou mij niet verbazen als langs deze weg de geestelijke verzorging en de directie in een boeiend gesprek met elkaar zouden geraken. Het verleggen van de kernactiviteiten van de afdeling naar de polikliniek of de tussenvoorzieningen zou onderwerp van gesprek kunnen zijn. Wellicht dat ook een nadere gedachtenbepaling ten aanzien van vragen die meer met de inhoudelijke achtergronden van de institutionele zorgverlening te maken hebben kan plaatsvinden.

5. Samenvatting

Ik hoop dat de geestelijke verzorging, bij alle ontwikkelingen die zich in de intramurale gezondheidszorg voordoen, niet blijft hangen in de tredmolen van de traditionele dienstverlening. De geestelijk verzorger zou dan met de rug naar de toekomst staan. Het nieuwe beleid met betrekking tot de zorgverlening in de jaren negentig, zoals dat nu gestalte krijgt, vraagt ook om nieuw beleid ten aanzien van de positie en de taken van de geestelijke verzorging. In deze bijdrage aan de discussie over dit onderwerp heb ik geprobeerd een aantal terreinen aan te geven waar dat nieuwe beleid zich in de jaren negentig op zou kunnen richten: op al die semimurale voorzieningen, alsmede op het leveren van een bijdrage aan de inhoudelijke discussie, waar*toe* wij in onze samenleving de dienstverlening in de intramurale gezondheidszorg überhaupt inrichten.
Voor de geestelijke verzorging voorzie ik op de genoemde terreinen een waaier van mogelijkheden en nieuwe kansen. Het lijkt mij met name voor de geestelijke verzorging een uitdaging wegen te zoeken waarlangs nog geen voeten zijn gegaan.

1 Vgl. Beleidsnota *Ziekenhuisaanbod*, NZR, Utrecht, 1990.

Zingeving en dementie

Praktijkfragment

Sonja 't Hart-Hartog

In juli 1990 ben ik aan het Humanistisch Opleidings Instituut afgestudeerd met een scriptie over de betekenis van geestelijke verzorging aan mensen die dement zijn. De titel van de scriptie luidt: "Een verrassend antwoord heeft recht van bestaan", ontleend aan een artikel van Cornelis Verhoeven. In deze titel ligt de essentie van mijn scriptie besloten: demente mensen hebben recht van bestaan. Hun antwoorden dus ook, hoe verrassend ze ons ook in de oren mogen klinken.

Ik werk in een verpleeghuis voor somatische en psycho-geriatrische patiënten, waarvan ongeveer zes uur per week op twee psycho-geriatrische afdelingen, een voor begeleidingsbehoeftige en een voor verzorgingsbehoeftige patiënten. Wat dementerende mensen met elkaar gemeen hebben, is hun geheugenstoornis – elke dementerende is in ernstige mate vergeetachtig. Deze vergeetachtigheid verergert geleidelijk aan, waarbij er sprake is van een onomkeerbaar proces.
In de literatuur worden vier soorten geheugen onderscheiden: het weetgeheugen, het doegeheugen, het herkenningsgeheugen en het taalgeheugen. Deze vier soorten geheugen gaan bij iemand die dementeert gelijktijdig, in een geleidelijk tempo dat overigens van persoon tot persoon verschilt, achteruit en de daarbij behorende verschijnselen worden steeds ernstiger. Anders gezegd: de dementie en daardoor ook de desorintatie nemen toe.
De eerste confrontatie met mensen die dement zijn viel me niet mee, maar gaandeweg raakte ik steeds meer vertrouwd met de omgang met hen. Ik ging meedoen met een kookgroep en een handenarbeidgroep en ik hielp een paar ochtenden mee met het wassen en aankleden van de patiënten. Tijdens al deze

praktische bezigheden merkte ik dat het heel goed mogelijk was om met de patiënten tot geestelijk contact te komen en het was duidelijk hoe prettig ze het vonden om een gesprek te voeren.
In de kookgroep merkte ik hoe belangrijk de vrouwen het vonden een taak te vervullen: uien snijden, saus roeren, en daarvoor zelf verantwoordelijk te zijn. En ik dacht: als het mogelijk blijkt allerlei vroeger verworven vaardigheden als het ware weer op te roepen, dan moeten ze toch ook nog aan te spreken zijn op datgene dat hen in hun leven motiveerde, dat hun leven zinvol maakte? Eens leidden deze vrouwen een zelfstandig leven, brachten ze kinderen groot, droegen ze verantwoordelijkheden, mochten ze zelf denken, maakten ze zelf keuzes. Met andere woorden: ze waren volledig mens, dus ook, en vooral, geestelijk functionerend: handelend, communicerend, vreugde en verdriet ervarend, zoekend naar zin, hun eigen geschiedenis makend. Ik realiseerde me dat ze, nu ze in het verpleeghuis waren opgenomen omdat ze niet meer in staat waren zich maatschappelijk te handhaven, eigenlijk bijna nooit meer op alle aspekten van hun mens- zijn werden aangesproken. En ik vond dat ze daardoor te kort gedaan werden.
Ik ben toen met een aantal vrouwen die op de begeleidingsbehoeftige afdeling verblijven, een wekelijks gespreksgroepje begonnen en ontdekte dat dit in een grote behoefte voorzag: het vormde een gelegenheid om in een klein, vertrouwd en veilig groepje gevoelens onder woorden te brengen, te troosten en getroost te worden en ook, gelukkig, om veel met elkaar te lachen.
Het gebeurt echter regelmatig dat de verbale vaardigheden van een deelneemster zó achteruitgaan, dat deelname aan het groepje niet meer mogelijk is. Ik blijf dan wel individueel contact met haar houden, maar de communicatie verandert, is niet meer zo verbaal bepaald.
En ik begon me steeds meer af te vragen: hoe belangrijk is verbaliteit in geestelijke verzorging? In ons werk ligt het accent toch vooral op het verbale aspect in het contact met de cliënt. Als het verbale vermogen van een cliënt langzaam afneemt, houdt dat dan in dat de mogelijkheden tot het geven van geestelijke verzorging afnemen, is er een ondergrens waaronder geen sprake meer kan zijn van geestelijke verzorging?
Als humanistisch geestelijk verzorgende ben ik gericht op die waarden en normen die voor de ander – hoe impliciet soms ook – bepalend zijn voor de keuzes die hij of zij in zijn of haar leven maakt. Zijn die nog aanwezig bij iemand die dement is, is hij daar nog op aan te spreken, daar in te raken?
Mijn zoektocht naar antwoorden op deze vragen is de reden voor de keuze van het onderwerp van mijn scriptie: wat is de betekenis van geestelijke verzorging

aan mensen die dement zijn.
Al zoekend kwam ik terecht in een, zoals ik dat in mijn scriptie genoemd heb: schemergebied van het menselijk bestaan, waarin woorden, beelden, geluiden een eigen betekenis krijgen. Een gebied waarin je je weg soms letterlijk op de tast vindt. Een gebied ook waarin je de weg kunt kwijt raken. Een gebied waarin de tijd een andere dimensie heeft: verre herinneringen spelen een belangrijke rol, het hier en nu telt alleen op het moment zelf, de toekomst heeft nauwelijks betekenis. Een gebied waarin sprake is van verdriet, verloren zijn, angst, maar ook van plezier, tederheid, verbondenheid.
Vooral door het begeleiden van de gespreksgroep kwam ik als het ware midden in dit schemergebied terecht: ik moest gaan luisteren op een andere manier dan ik gewend was, zoals bijvoorbeeld in gesprekken met somatische patiënten. Het ging erom een gevoeligheid te ontwikkelen voor thema's die leefden bij de verschillende deelneemsters en die door hen heel terloops, bijna onmerkbaar aan de orde werden gesteld: in een halve zin, een paar losse woorden; ik moest bij wijze van spreken overschakelen op een andere golflengte.
Pratend over het leven dat achter ze ligt, vertellen ze niet alleen over gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, maar ook over de manier waarop ze die gebeurtenissen verwerkt hebben of nog aan het verwerken zijn. Ze zijn bezig de balans van hun leven op te maken. Vragen die het bestaan raken, zijn nog altijd actueel, worden nog beleefd, gevoeld, en de behoefte om daarover te praten is ook nog altijd aanwezig.
Maar zoals eerder gezegd, gebeurt het regelmatig dat de verbale vaardigheden van iemand zó achteruit gaan, of dat iemands gedrag zó onrustig wordt, dat deelname aan de gespreksgroep niet meer mogelijk is. Een belangrijk criterium hierbij is de houding van de groep – als de groep iemand niet meer accepteert houdt het op. Ik blijf contact houden met diegenen die aan de gespreksgroep meegedaan hebben, maar de aard van dat contact verandert, omdat de mensen veranderen. En daarom verandert mijn benadering van hen. De vorm van mijn geestelijke verzorging verandert, maar mijn gerichtheid op de ander verandert niet. Ik kan het beste met een voorbeeld duidelijk maken hoe zo'n contact kan verlopen:

Ik ga mevrouw A. bezoeken. Ik zie haar regelmatig en hoewel haar woordgebruik erg achteruitgaat, begrijpt ze me nog altijd goed. Als ik de huiskamer binnenkom, zie ik mevrouw A. aan een tafel zitten en ik hoor haar woedend uitvallen tegen een mevrouw die tegenover haar zit. Ik ben verbaasd over het feit dat ze zó kwaad is – in de lange periode dat ze meedeed met de gespreksgroep heb ik dat nooit meegemaakt.

Ik ga naast haar zitten. Ze pakt m'n hand terwijl ze boos voor zich uit blijft kijken. "U bent boos, hè?" zeg ik tegen haar. "Nou en of!" antwoordt ze heel fel. "Weet je ..." en dan volgt een stortvloed van woorden die ik absoluut niet kan volgen. Haar stem klinkt kwaad, ze kijkt kwaad en, terwijl ze praat, wijst ze voortdurend heel nadrukkelijk met haar hand naar een bruin figuurtje in het tafelkleed. Als ze even zwijgt, wijs ik naar een ander bruin figuurtje en vraag: "En deze?" "Nou," zegt ze weer heel fel, en opnieuw komt er een boze woordenstroom. Wanneer ze even stopt, wijs ik naar een geel figuurtje in het tafelkleed en vraag: "En deze?" "O, die!" zegt ze met ineens een brede lach en er volgt een – voor mij onbegrijpelijk – verhaal dat ze vrolijk en lachend vertelt. Ze ziet er ineens helemaal anders uit. Ik wijs naar een bruin figuurtje en vraag: "Die niet?" "Nee!" zegt ze, plotseling weer woedend, en opnieuw kijkt en praat ze boos en ongelukkig. Dan wijs ik weer een geel figuurtje aan: "Die wel?" en opnieuw vrolijk en lachend vertelt ze me van alles. Dan blijf ik verder uitsluitend naar gele figuurtjes wijzen waar ze op dezelfde manier op blijft reageren. Als ik daar tenslotte mee stop, blijft ze vrolijk en rustig en is ze weer de voor mij vertrouwde mevrouw A.

Wat die gele en bruine figuurtjes voor mevrouw A. betekenden, wat ze me vertelde, ik weet het niet en het doet er ook niet toe. Het was een intens contact dat we hadden, waarin ze me vertelde over zaken die haar kennelijk raakten.
Ik vroeg mij dus af: hoe belangrijk is verbaliteit in geestelijke verzorging? Als het verbale vermogen van een cliënt langzaam afneemt, houdt dat dan in dat de mogelijkheden tot het geven van geestelijke verzorging ook afnemen? Gaandeweg ben ik tot de vaststelling gekomen dat, als het verbale vermogen van een cliënt afneemt, de manier waarop geestelijke verzorging gegeven wordt, moet veranderen. Het is dan nodig dat je wat weet over zaken die voor je cliënt belangrijk zijn: namen van de partner, kinderen, huisdieren, liefhebberijen enzovoort. Verder is kijken, oogcontact maken, vasthouden, praten over voor de ander wezenlijke zaken belangrijk. En ook hier gaat het om bieden van veiligheid en geborgenheid, respekt hebben voor je cliënt, hem serieus nemen.
Mijn motivatie om juist aan mensen die dement zijn geestelijke verzorging te geven heeft te maken met het feit dat ze niet alleen aanspreekbaar blijven op hun geestelijk functioneren, maar dat ze daar ook behoefte aan hebben, dat het goed voor ze is. Ik merk dat het in de praktijk veel te weinig gebeurt en ik zie de gevolgen daarvan: mensen trekken zich terug, glijden weg. Waarom gebeurt het in de praktijk te weinig? Een belangrijke reden is het personeelstekort in de verpleeghuizen en de daarmee samenhangende prioriteiten die worden gesteld:

mensen moeten allereerst verzorgd en gevoed worden, moeten medische begeleiding krijgen. Maar ik denk dat er nog een reden is en wel deze: dat de behoefte aan geestelijke verzorging bij mensen die dement zijn niet voldoende onderkend wordt, dat men van de veronderstelling uitgaat dat ze niet meer geestelijk funktioneren.

Ik kom nu terug op wat ik eerder zei over de achteruitgang van het geheugen – iets dat alle dementerenden met elkaar gemeen hebben, en ik noemde in dat verband het onderscheid in geheugens, dat in de literatuur gemaakt wordt: het weetgeheugen, het doegeheugen, het herkenningsgeheugen en het taalgeheugen.
Ik denk, dat mensen nog een heel ander soort geheugen hebben – ik zou dat het leefgeheugen willen noemen. Ik denk, dat op het moment dat een mens geboren wordt, hij zijn leefgeheugen gaat ontwikkelen en zijn eigen geschiedenis gaat maken. In de loop van zijn leven worden in het leefgeheugen die zaken opgeslagen die hem maakten tot de mens die hij was – en nog is, die zaken die hem in zijn leven motiveerden tot het maken van keuzes, zijn leven zinvol maakten. Maar ik denk dat in dat leefgeheugen ook de verwerking wordt opgeslagen van wat iemand in zijn leven meemaakt. Er is een verband tussen het leefgeheugen en geestelijk funktioneren. Antwoord op de bij uitstek geestelijke vraag "waar sta ik" of "waar stond ik" is in het leefgeheugen te vinden, ook bij mensen die dement zijn, hoe haperend en fragmentarisch ook. Daarom moeten ze, zolang dat mogelijk is, aangesproken blijven worden op hun leefgeheugen. En dat is, althans zo lang onze verzorgingsstaat op dezelfde wijze georganiseerd blijft, bij uitstek een taak voor de geestelijke verzorging.

Nieuwsbrief

Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Ziekenhuizen (VGVZ)

Leerroute voor geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg

(onderstaande is de weergave van een gesprek dat de redactie had met Wim Blokland, lid van het algemeen bestuur van de VGVZ).

In de afgelopen jaren is veel nagedacht over de plaats en de functie van de geestelijke verzorging in de intramurale gezondheidszorg. Het is duidelijk geworden dat geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg zich in toenemende mate profileren als een eigen beroepsgroep naast de andere disciplines en dat daarom gewerkt moet worden aan professionalisering.
De VGVZ heeft samen met de Raad voor Klinisch Pastorale Vorming (KPV) een leerroute ontworpen voor de leden. De leerroute staat open voor hen, die een academische of daaraan gelijkstaande opleiding hebben, en die als geestelijk verzorger voor meer dan 8 uur per week in een instelling van gezondheidszorg zijn aangesteld (dit zijn de statutaire vereisten voor lidmaatschap van de VGVZ).

De leerroute bevat 3 onderdelen:
1. Introductieweek 'geestelijke verzorging en organisatie'
2. Individuele supervisie
3. Een basiscursus Klinisch Pastorale Vorming.

De onderdelen 1 en 2 zijn pluriform, dat wil zeggen voor alle denominaties die tot een sectie van de VGVZ behoren (humanist, jood, protestant of katholiek). Onderdeel 3 is alleen bestemd voor confessionele geestelijk verzorgers. Daarop gaan we hier niet verder in.

Introductieweek

In de introductieweek ligt het accent op de plaats en de functie van de geestelijke verzorging in de organisatie en het beleid. De volgende vragen komen aan de orde: Waar hoort een geestelijk verzorger thuis in de organisatie? Met wie werkt hij/zij samen en hoe ziet die samenwerking eruit? Wat behoort inhoudelijk wel en wat niet tot zijn/haar taken? Hoe is het werk naar de verschillende onderdelen opgebouwd?
Er wordt zoveel mogelijk ingegaan op ieders eigen situatie. Verder zijn er inleidingen, referaten, literatuurstudie en ook de eigen ervaringen komen aan bod.
Er zijn aparte weken voor geestelijk verzorgers in algemene ziekenhuizen en voor mensen die werken in psychiatrische ziekenhuizen, instellingen voor zwakzinnigenzorg, verpleeg-

huizen of revalidatiecentra.
Groepen van maximaal 10, en minimaal 6 personen. Kosten: *f* 925,–.
In het volgende nummer van *Praktische Humanistiek* wordt een humanistisch raadsman die de introductieweek heeft gedaan, gevraagd over zijn ervaringen te vertellen.

Supervisie

In de supervisie wordt aandacht besteed aan de ervaringen die de geestelijk verzorger opdoet in het werk. De supervisie sluit aan op de introductieweek. Het doel is: begeleiding van de integratie van *die* geestelijke verzorger in *die* organisatie waarin hij werkt. Hierdoor wordt de ontwikkeling van een eigen beroepsidentiteit bevorderd.
Men werkt met: gespreksverslagen, beschrijvingen van teamoverleg, lessen geestelijke vorming, en preken of bezinningsbijeenkomsten.
Er wordt een lijst met namen en adressen van erkende supervisoren bijgehouden. Er zijn op dit moment 3 supervisoren van humanistische huize. Dit zijn: Marianne van Velzen, Stef Kessels en Edith Nagel. Het is de bedoeling dat de verscheidenheid aan supervisoren naar denominatie zo groot mogelijk is, maar de leden die een basiscursus gedaan hebben, en die een supervisor zoeken, zijn vrij om een humanist, een protestant of een katholiek als supervisor te nemen.
Alle supervisoren hebben een gekwalificeerde supervisorenopleiding gedaan (VO-supervisie of pastorale supervisie (KPV)). De supervisie omvat minimaal 10 sessies en kost *f* 90,– per sessie.

De opleiding en de supervisie wordt meestentijds door de instelling waar men werkt, betaald. Het verdient aanbeveling om dit bij aanstelling al te bedingen. Voor hele kleine baantjes levert dit soms problemen op.

Nieuwsbrief Universiteit voor Humanistiek

Mededeling van het Stichtingsbestuur

Om gezondheidsredenen kan dr. Hans van der Kwaak zijn taken als voorzitter van het Stichtingsbestuur niet meer vervullen. Waarnemend voorzitter mr. Ben Olivier zal voorlopig de taken van hem overnemen.

Uitslag Universiteitsraadsverkiezingen

Van de op 17 december gehouden U-raadsverkiezingen zijn de volgende personen gekozen. In het kiesdistrict wetenschappelijk personeel (WP): Fons Elders, Rob Buitenweg, Adri Smaling en Alphons van Dijk. In het kiesdistrict ondersteunend- en beheerspersoneel (OBP): Diane Ricketts en Theo de Groot. In het kiesdistrict studenten: Elsbeth Valkhoff en Marjon Reinders.
Henk Manschot (WP), UR-secretaris Bert Gasenbeek (OBP) en Edwin Herzberg (student) hadden zich niet herkiesbaar gesteld en namen afscheid van de raad.
In de U-raadsvergadering van 23 januari zijn respectievelijk Adri Smaling en Theo de Groot gekozen tot voorzitter en secretaris.

Voorlichtingsmiddagen voor aanstaande studenten

De volgende voorlichtingsmiddag zal zijn op zaterdag 14 maart 1992. Van 13.00 tot 16.00 is men welkom op de Universiteit voor Humanistiek, Drift 6 in de Utrechtse binnenstad. Op deze voorlichtingsmiddag die vooral in het teken zal staan van het *kort doctoraal*, kan men uitgebreid kennis maken met studenten en docenten en kan men voorbeeldcolleges bijwonen.
De laatste voorlichtingsmiddag voor het nieuwe studiejaar zal zijn op zaterdag 16 mei 1992.

Studium Generale

Het volgende Studium Generale zal plaatsvinden op woensdag 15 april. Hiervoor is de op Java geboren kunstenares Marga Adama uitgenodigd, wier oeuvre zich moeilijk in een paar woorden laat samenvatten. De beeldende kunst is slechts één van de disciplines waarbinnen zij haar ideeën tot uitdrukking brengt. Zèlf zegt Marga Adama dan ook dat haar optreden voor de UVH een 'performance' zal zijn. Plaats: Drift 6. Tijd: 15.30 tot 17.00 uur.

Oratie Fons Elders

Deze zal plaatsvinden op 8 mei 1992 om 16.00 uur in de Fentener van Vlissingenzaal (Hogeschool voor de Kunsten, faculteit muziek, Mariaplaats, Utrecht).

Oratie Henk Manschot

Professor Manschot's oratie is uitgesteld tot 4 november 1992 om 16.15 uur (Academiegebouw RUU, Domplein).

Boeken en tijdschriften

Vrijwilligerswerk en de dienst geestelijke verzorging.
Nota van de Commissie Geestelijke Verzorging van de Nederlandse Ziekenhuis Raad. Een onderzoek in de gezondheidsregio's Den Haag en Utrecht.
NZR/NZI-Publikaties, Postbus 9697, 3506 GR Utrecht (Bestelnummer 291.189). *f* 15,–.
De afgelopen jaren kreeg de commissie Geestelijke Verzorging van de NZR regelmatig vragen met betrekking tot de plaats, de taken en de omvang van het vrijwilligerswerk ten behoeve van de dienst geestelijke verzorging in instellingen voor gezondheidszorg.
De instellingen hadden kennelijk niet voldoende zicht op de afspraken die tussen de geestelijke verzorging en de vrijwilligers gemaakt werden. Vandaar dat de commissie in 1990 een exploratief onderzoek heeft gedaan naar de omvang, de plaats en de taak van het vrijwilligerswerk ter ondersteuning van de werkzaamheden van de geestelijke verzorging. In de regio's Den Haag en Utrecht werden in totaal 128 instellingen voor gezondheidszorg aangeschreven. Van ongeveer 60 instellingen heeft men een verwerkbaar antwoord op de enquête gekregen. De resultaten zijn eind 1991 in een verslag vastgelegd.
Het onderzoek probeert inzicht te geven in de taak en verantwoordelijkheid van de vrijwilliger, hun begeleiding en scholing, de evaluatie van hun werkzaamheden, en de regelingen en afspraken die met vrijwilligers gemaakt worden.
Ten aanzien van patiënt-gerichte taken geldt: "Het werk van de vrijwilliger eindigt daar waar het werk van de geestelijk verzorger begint", en dat is "daar waar de geestelijke begeleiding van mensen professionele c.q. ambtelijke presentie en deskundigheid vraagt; (het hangt dus af van) de mate waarin de vrijwilliger voor dit werk is toegerust; (en de grens is ook) daar waar de geestelijke begeleiding van de patiënt/bewoner overgaat in behandeling/verzorging/therapie" (p. 16 van het verslag).
De eindverantwoordelijkheid voor de werkzaamheden van de vrijwilliger berust meestal bij de dienst geestelijke verzorging; soms bij de wijkgemeente of -parochie, en soms bij de coördinator vrijwilligerswerk van het huis.
De vrijwilligerstaken zijn additioneel aan de zorgverlening zoals die door de geestelijk verzorgers verricht wordt. Het onderzoeksverslag noemt tien taken: medewerking aan liturgische bijeenkomsten, ophaaldienst bijeenkomsten, muzikale medewerking, voorbereiding van kerkdiensten, kostertaken, vervanging bij afwezigheid van geestelijk verzorger,

pastorale bezoekjes/dagsluiting/gesprekskring, lectuurverspreiding, kennismakingsgesprekjes, eerste opvang patiënten/bewoners.
Uit de taken valt af te lezen dat het vooral om confessionele vrijwilligers gaat. Een uitsplitsing naar denominatie wordt in het verslag echter niet gemaakt.
De commissie Geestelijke Verzorging komt, na de aantekening dat dit onderzoek een exploratief karakter draagt, en slechts in 2 van de 27 gezondheidsregio's is gedaan, tot de volgende 8 aanbevelingen:
1) Het is aan te bevelen dat de dienst geestelijke verzorging, vanuit beleidsmatige, organisatorische en inhoudelijke overwegingen, over de plaats en de taak van het vrijwilligerswerk ten behoeve van deze vorm van dienstverlening nadenkt.
2) Als het gaat om het inzichtelijk maken van de verantwoordelijkheden dient de geestelijke verzorging zich te realiseren dat zij te allen tijde verantwoordelijk blijft voor de gedragingen en het optreden van de vrijwilliger. Bovendien kan de geestelijke verzorging niet op eigen gezag taken delegeren aan vrijwilligers en is in voorkomende gevallen voorafgaand overleg met de directie noodzakelijk.
3) Vervanging van de geestelijk verzorger op kerntaken is ongewenst; het ondersteunende karakter van het vrijwilligerswerk dient voorop te staan.
4) Het is aan te bevelen de potentiële vrijwilliger(s) reeds in een eerste oriënterend gesprek te informeren over de plaats en de taak van het vrijwilligerswerk in de instellingen en bij gebleken belangstelling en geschiktheid van de vrijwilliger(s), over de taken en de te onderscheiden verantwoordelijkheden afspraken te maken en deze ook schriftelijk vast te leggen.
5) Die afspraken dienen niet alleen te gaan over wederzijdse rechten en plichten. Een wezenlijk onderdeel daarvan is ook de geheimhoudingsplicht. (In het kader van de wet op de bescherming van de persoonsgegevens). Daarnaast dienen zij ook op de invulling van de onderscheiden taken afspraken te bevatten over de voorzieningen die ten behoeve van de vrijwilligers getroffen zijn.
6) Tot die voorzieningen behoren ook een regelmatige werkbegeleiding van de vrijwilligers en evaluatiemomenten daarin en, afhankelijk van de taken van de vrijwilligers, de mogelijkheid tot enigerlei vorm van bijzondere ondersteuning of bijscholing.
7) Een goede introductie van de vrijwilliger dient tevens in te houden dat de geestelijke verzorging er zorg voor draagt dat de andere medewerkers, patiënten, inspraak- en medezeggenschapsorganen, alsmede de andere groepen vrijwilligers die in de instellingen hun diensten verlenen, worden geïnformeerd over de (nieuwe) vrijwilligers en de door hen te verrichten activiteiten.
8) De dienst geestelijke verzorging dient haar voordeel te doen met ervaringen, die elders in de instelling met het vrijwilligerswerk worden opgedaan. Indien aanwezig, is het aan te bevelen dat de geestelijke verzorging zich verstaat met de coördinator vrijwilligerswerk en gebruik maakt van de mogelijkheden die via dit kanaal vrijwilligers ten dienste staan.

Beroepscode voor hen die beroepsmatig werkzaam zijn op het terrein van de verpleging.
Nederlandse Maatschappij van de Verpleging (NMV). Uitgeverij De Tijdstroom, Lochem, 1990. Code plus toelichting *f* 6,50.
Tot voor kort was de code van de International Council of Nurses (ICN) het enige aanvaarde document dat ter beschikking was over de verhoudingen tussen verpleegkundigen onderling en de relatie met de patiënt en anderen. Die code, gebaseerd op de Verklaring van de Rechten van de Mens, werd in 1953 opgesteld voor mondiaal gebruik. De meest recente versie daarvan dateert uit 1973.
De laatste jaren is in de gezondheidszorg en in de verpleging veel veranderd: nieuwe beroepsgroepen zijn opgekomen en in de verpleging hebben velen zich gespecialiseerd. Verpleegkundigen willen meer deelnemen aan besluitvorming waarmee ze in hun werksituatie in aanraking komen. Ze worden zich meer bewust van hun eigen plaats in de gezondheidszorg en willen daarvoor een eigen verantwoordelijkheid dragen. Een logische consequentie daarvan is het opstellen van een eigen beroepscode voor en door verpleegkundigen.
In 1986 kwam de discussie op gang om op basis van de ICN-code een nationale beroepscode op te stellen die door de NMV onderschreven zou kunnen worden. Leden uit verschillende vaste commissie van de NMV hebben zich hiermee beziggehouden. De concept-tekst werd ook aan deskundigen buiten de NMV voorgelegd. Het resultaat is een tekst die een afspiegeling wil zijn van ideeën die nu in de samenleving en binnen de verpleging belangrijk gevonden worden.
De code formuleert eerst de fundamentele uitgangspunten met betrekking tot het beroep, die o.a. de rechten van de patiënt naar voren brengen. Met de ondergeschikte positie van de verpleegkundige is het ook gedaan: "De verpleegkundige is persoonlijk verantwoordelijk voor de manier waarop zij haar taak vervult" (art. 1.4). Verder behandelt de code de relatie van de verpleegkundige tot de patiënt, de "collega's en anderen", en tot de samenleving.
De code gebruikt 'zij' om de verpleegkundige aan te duiden, en 'hij' voor de patiënt. Met 'verpleegkundige' wordt ook bedoeld: ziekenverzorgende, verpleger/verpleegster, kraamverzorgende, gezinsverzorgende, bejaardenverzorgende en degenen die hiervoor in opleiding zijn. De stagiaires vallen dus ook onder de beroepscode. Voor 'patint' kan ook gelezen worden: cliënt, pupil, bewoner, consument of hulpvrager.
Raadslieden die in de gezondheidszorg werken zullen niet zozeer iets nieuws in deze code aantreffen, maar wel een volledig beeld van de beroepsuitgangspunten van de verpleegkundigen waar zij mee samenwerken. Dat moet je bij de hand hebben. Te bestellen bij uitgeverij De Tijdstroom, telefoon: 05730-53651.

***Euthanavisie*, december 1991.**
Ledenblad van de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Minimumcontributie *f* 30,– per jaar. Postbus 75331, 1070 AH Amsterdam.
De redactie van *Euthanavisie* heeft 3 geestelijk verzorgers in ziekenhuizen gevraagd hoe zij omgaan met een vraag om

euthanasie, gesteld dat zij deze positief benaderen.
De eerste tekst is van Yvonne Orobio de Castro, humanistisch raadsvrouw in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht. De tweede is van pastor B. Peters, R.K. pastor in het Spaarne ziekenhuis in Haarlem. Beiden benaderen de vraag om euthanasie als een gewetensbeslissing van de patiënt; beiden zijn gericht op (geleidelijke) verheldering van alle aspecten van de vraag. Waar Yvonne stelt: "Met deze signalen ga ik behoedzaam om. Ik wil mij er van overtuigen dat de patiënt contact met mij op prijs stelt, vooral ook als humanistisch raadsvrouw. Misschien wil hij wel steun bij zijn levensvragen, maar past een pastor meer bij zijn levensbeschouwelijke achtergrond", tekent pastor Peters tussen haakjes aan: "Voor de goede orde: het gaat mij niet enkel om katholieke patiënten; als pastor in een ziekenhuis kan iedere patiënt een beroep op je doen".
Doorverwijzen is en blijft duidelijk een belangrijk punt van discussie, want ook hier blijkt weer hoe de zorg voor de juiste geestelijke zorg eenzijdig door de humanistisch raadsvrouw in het oog gehouden wordt. De confessionele collega kan zich niet blijven profileren als alleskunner.
De derde tekst is van dominee J. Doolaard, pastor in het Academisch Ziekenhuis van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij is zelf lid van de Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie en heeft een euthanasieverklaring. In contacten met artsen en verpleegkundigen in opleiding brengt hij de euthanasieverklaring ter sprake.
Verder in het decembernummer van *Euthanavisie* verslag van de jaarvergadering, en commentaar op het rapport van de commissie Remmelink over de euthanasiepraktijk in Nederland.

Berichten en adressen

Tweede cursus Spreken bij Uitvaarten

De tweedaagse cursus *Spreken bij Uitvaarten* wordt opnieuw aangeboden op 3 en 4 april. Hij is bestemd voor raadslieden en voor bijna afgestudeerde HOI-studenten. Ellen Winkler en Ko Burger gaven de cursus voor het eerst in november vorig jaar. Hun idee dat veel collega's zich weinig zeker voelen als de vraag zich voordoet of zij een uitvaart willen 'doen' blijkt inderdaad te kloppen. Er waren 5 deelnemers, en gezien de opzet, is gebleken dat 6 het maximum aantal deelnemers moet zijn.

De cursus sluit aan bij de professionele kennis en kunde van de raadslieden, en moet gezien worden als een aanvulling daarop.

De tweedaagse intensieve workshop biedt veel informatie over het spreken door humanistische raadslieden bij uitvaarten, en praktische oefening in de groep en tijdens een bezoek aan het crematorium. De inhoud is ontwikkeld uit de praktijk door de docenten, beiden lid van de VVHGW.

Plaats: de boerderij van Ellen, Schansstraat 167, 7825 TB Emmen. Kosten cursus *f* 275,– plus *f* 50,– verblijfkosten. Verdere informatie bij Ellen Winkler-de Beer (05910-27813) of Ko Burger (03417-61440). Inschrijving in volgorde van ontvangst van cursusgeld/verblijfkosten op giro 3586220 t.n.v. Ellen de Beer, Emmen.

Bericht van de LVSB

De LVSB is de Landelijke Vereniging Voor Supervisie en ander begeleidingsvormen. De vereniging werd opgericht op 15 december 1989 en bestaat uit ongeveer 750 leden.

Na een voorbereiding van ruim twee jaar heeft de LVSB de laatste hand gelegd aan een reglement inzake de registratie van door de vereniging erkende supervisoren en opleiders, alsmede de erkenning van opleidingsonderdelen. Hiermee is een primaire en statutair vastgelegde doelstelling van de vereniging gerealiseerd.

Het reglement werd door de buitengewone Algemene Ledenvergadering van 25 januari 1992 met overgrote meerderheid aangenomen. Met het in werking treden van de registratie is de invoering van kwaliteitsnormen een feit en wordt als zodanig de mogelijkheid tot kwaliteitsbewaking gecreëerd.

De regeling treedt per 1 juni 1992 in werking. Voor leden-supervisoren die zich vóór 1 juni 1992 voor registratie aanmelden, geldt een overgangsregeling. Nadere informatie is te verkrijgen bij mevr. M. Banning-Mul, voorzitter, telefoon: 070-3474520 en dhr. B.N. Dissel, secretaris, telefoon: 070-3870565.

IHEU Congres

In het vorige nummer van *Praktische Humanistiek* is al kort melding gemaakt van het veertigste congres van de International Humanist and Ethical Union (IHEU) dat plaatsvindt van zondag 26 juli tot donderdag 30 juli in het RAI Congrescentrum in Amsterdam.
Het congres is getiteld *Humanism for Head & Heart* en de (dag)thema's zijn: *Counselling and Ceremonies*, *Practical Work and Social Action* en *Education*. De ochtenden zijn ingeruimd voor inleidingen en plenaire discussies. S'middags worden er steeds workshops gehouden. Er staan ook een aantal excursies op het programma. De voertaal tijdens het congres is Engels. Voor meer informatie kan men zich wenden tot het congressecretariaat van de IHEU, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Telefoon: 030-312155/fax: 030-367104.

Cursus Medisch-Ethische Commissies

Het Instituut voor Gezondheidsethiek in Maastricht organiseert een cursus voor leden van medisch-ethische commissies in zwakzinnigenzorg, psychiatrie, verpleeghuiszorg en andere belangstellenden.
Het doel van de cursus is de deelnemers te leren ethische problemen in de hulpverlening op hun werkterrein te identificeren, een ethische analyse daarvan te maken, en voorgestelde oplossingen te verantwoorden.
De cursus beslaat 4 vrijdagen: 13 maart (inleiding), 27 maart (toetsing van onderzoek met bijzondere groepen), 10 april (toetsing van onderzoek/klinische ethiek) en 24 april (klinische ethiek: beleidsontwikkeling en -advisering).
Er worden 20 cursisten toegelaten. Als er overgetekend wordt overweegt men echter nog een cursus te laten plaatsvinden.
Kosten *f* 1250,–. Plaats: VNZ-gebouw, Zeist.
Aanmelden bij: Instituut voor Gezondheidsethiek, Postbus 778, 6200 AT Maastricht. telefoon: 043-217575 (mevr. A. Theunissen-Paulissen).

Centraal Bureau Humanitas

Op 9 mei 1992 vindt er een extra Algemene Vergadering van Afgevaardigden van Humanitas plaats in het Aristo-complex in Amsterdam-Sloterdijk, met als belangrijkste onderwerpen de visie van de Vereniging op het werk met en voor ouderen in de komende jaren en op de toekomst van de HSHB. Inlichtingen: Centraal Bureau Humanitas. Telefoon: 020-6262445.

Conferenties Internationale School Voor Wijsbegeerte

De Internationale School Voor Wijsbegeerte (ISVW) organiseert weer enkele interessante conferenties.
Zaterdag 14 en zondag 15 maart: *Filosoferen met kinderen*. Begeleiders zijn Berrie Heesen, Karel van der Leeuw en Pieter Mostert, allen filosoof en actief in het Centrum voor Kinderfilosofie van de Universiteit van Amsterdam. Het weekend is voor ouders en leerkrachten om te ervaren wat het betekent om – zowel binnen als buiten de schoolsituatie – vragen te bespreken waarop men als volwassene het antwoord (ook) niet weet.

Tevens biedt het kinderen van 10-13 jaar de gelegenheid met elkaar te filosoferen.
Vrijdag 27 en 28 maart: *Handelen door Taal.*
Sprekers zijn Prof. G. Nuchelmans: 'Taalhandelingen in historisch perspectief', en Dr. R. Grootendorst: 'Soorten taalhandelingen in argumentatieve discussies', naast nog drie andere sprekers. Uitgangspunten zijn John Austin's *How to do things with words* (1953) en John Searle's *Speech acts* (1969).
Vrijdag 17 en zaterdag 18 april: *Verantwoordelijkheid.*
Onder leiding van Paul Wouters. Op vrijdag (vanaf 16.00) staat het boek van Hans Jonas, *Das Princip Verantwortung* (1979) centraal in een verhandeling van Prof. H. Ph. Visser 't Hooft. Op de zaterdag volgt o.a. een beschouwing over verantwoordelijk en religiositeit (Dr. E. Kuypers) en een behandeling van de vraag naar de rol van de opvoeding inzake verantwoordelijk handelen (Prof. A. Beekman).
Informatie over kosten van de conferenties en verblijf kunt u krijgen bij de ISVW, Dodeweg 8, Leusden. Telefoon 033-650700. In april verschijnt weer een bulletin met een overzicht van de cursussen en conferenties van de volgende 3 maanden.

Penningmeester gezocht
Het bestuur van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek, die dit tijdschrift uitgeeft, is op zoek naar iemand die het financiële beheer voor zijn of haar rekening wil nemen. Deze penningmeester hoeft zelf geen raadsvrouw of raadsman te zijn, maar moet wel geïnteresseerd zijn in geestelijk werk. Iets voor uw partner?
Het bestuur is al blij met iemand die zich tot het bijhouden van de cijfertjes beperkt, maar het zou natuurlijk nog plezieriger zijn als zich iemand zou melden die zich ook actief voor het werven van fondsen zou willen inzetten.
Het gaat naar schatting om ongeveer 5 vergaderingen per jaar en om het controleren van een niet al te uitgebreide boekhouding.

Adressen

Humanistisch Verbond
Humanistisch Landelijk Centrum, Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Telefoon: 030-318145.

IHEU Congressecretariaat
Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Telefoon: 030-312155.

Internationale School Voor Wijsbegeerte
Dodeweg 8, Leusden. Postbus 216, 3800 AE Amersfoort. Telefoon: 033-650700.

Instituut voor Gezondheidsethiek
Postbus 778, 6200 AT Maastricht. Telefoon: 043-217575.

Landelijke Vereniging Voor Supervisie (LVSB)
Mevr. M. Banning-Mul, telefoon: 070-3474520. Dhr. B.N. Dissel, telefoon: 070-3870565. Secretariaat: Graaf Adolflaan 10, 2263 TR Leidschendam.

Raad voor Klinische Pastorale Vorming
Mevr. L. Houtsma, p/a Psych. Centrum Zon en Schild, Postbus 3051, 3800 DB Amersfoort. Telefoon: 033-638534 (tst. 487).

Universiteit voor Humanistiek
Van Asch van Wijckskade 28, 3512 VS Utrecht. Postbus 797, 3500 AT Utrecht. Telefoon: 030-312674.

Vereniging voor Geestelijk Verzorgers in de Ziekenhuizen (VGVZ)
Humanistische sector, secretaris: Wim Blokland. Schoolstraat 12, 3581 PT Utrecht. Telefoon: 030-315057.

Wim Hey. Hoofdraadsman bij Defensie, Oranje Nassaulaan 71, 3708 GC Zeist. Telefoon: 03404-14436.

Herman van der Kloot Meijburg. Secretariaat van de commissie Geestelijke Verzorging van de NZR, postbus 9697, 3506 GR Utrecht. Telefoon: 030-739348 (Mevr. Vera Steijn).

Personalia en agenda

ZVB
Humanistische raadslieden die vertrokken zijn uit de dienst Zieken- Verpleeg- en Bejaardenhuizen (ZVB): Hannie de Man, werkveld VB, Meerweide te Rotterdam, per 1 januari 1992.

Nieuwe raadslieden bij ZVB:
Ria van der Aar, werkveld Z, Lange Land Ziekenhuis te Zoetermeer, per 1 januari 1992; Martine van Buytene, werkveld PZ, Psych. Ziekenhuis Zeeland te Goes, per 1 januari 1992; Thea Gerritsen, werkveld PZ, Psych. Ziekenhuis Franeker te Franeker, per 1 maart 1992; Frits Kleingeld, werkveld B, 5 wooncentra regio Arnhem, per 1 januari 1992; Trudy Tieken, werkveld Z, Dijkzigt Ziekenhuis te Rotterdam, per 1 feb. 1992.

HSHB
Per 1 maart 1992 tot medewerker Humanistische Geestelijke Verzorging bij de HSHB is benoemd: Alfons Nederkoorn.

Defensie
Per 1 februari 1992 is Wim Hey aangewezen als hoofdraadsman bij de dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij Defensie. Wim Hey was humanistisch raadsman in de Johannes Postkazerne in Steenwijk. Hij volgt Kees Roza op in de functie van hoofdraadsman. Na een herschikking van taken en standplaatsen is Kees Roza benoemd als humanistisch raadsman in de Bernhardkazerne in Amersfoort.

Agenda
In de agenda worden data van gebeurtenissen opgenomen die van belang zijn in het veld van het humanistisch geestelijk werk in de breedste zin.
Organisaties, groepen en individuen kunnen aankondigingen sturen naar de redactie, postbus 797, 3500 AT, Utrecht.
Het volgende nummer van *Praktische Humanistiek* verschijnt in juni. Insturen vóór 20 april a.s.

3 en 4 april
Tweedaagse cursus *Spreken bij uitvaarten.* Zie rubriek Berichten.

6 tot en met 10 april 1992
Introductieweek *Geestelijke verzorging en organisatie.*
Plaats: Psychiatrisch Centrum Zon en Schild, Amersfoort.

8 mei 1992
Oratie drs. Fons Elders, per 1 september 1989 benoemd tot gewoon hoogleraar aan de UVH met de leeropdracht theorie van de levensbeschouwing, in het bijzonder systematische humanistiek. Plaats: Hogeschool voor de Kunsten, Utrecht.

1 tot en met 5 juni 1992
Introductieweek *Geestelijke verzorging en organisatie.*
Plaats: St. Radboudziekenhuis, Nijmegen

26 tot en met 30 juli 1992
IHEU-congres *Humanism for Head & Heart*
Amsterdam. Zie rubriek Berichten.

rekenschap

humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur

Rekenschap is een geïllustreerd humanistisch kwartaalblad dat discussiestof aanreikt met betrekking tot actuele maatschappelijke en culturele vraagstukken, onder meer op het gebied van emancipatie en welzijn, vredes- en milieuproblematiek, kunst en wetenschap.

Elk nummer (64p.) is gewijd aan een speciaal thema en bevat daarnaast steeds enkele op zichzelf staande opiniërende bijdragen.

Voor een los nummer (*f* 12,50) of een abonnement (*f* 45,– per jaar) kunt u schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht.

Opsturen naar Praktische Humanistiek, Postbus 367, 3850 AJ Ermelo.

Ja, ik neem een abonnement op Praktische Humanistiek

Naam _____

Adres _____

Postcode _____ Woonplaats _____

Praktische Humanistiek is een kwartaalblad. Het richt zich op mensen die professioneel betrokken zijn bij, of geïnteresseerd zijn in humanistisch raadswerk. Het redactionele beleid is er op gericht om zo veel mogelijk aspecten van het humanistisch geestelijk werk aan bod te laten komen.

Gewoon abonnement *f* 50,–. HOI/UVH-studenten *f* 35,–.
Bij betaling door instellingen *f* 72,50.

Proefnummer
U kunt een proefnummer aanvragen door *f* 15,– (inclusief porto) over te maken op giro 6240747 t.n.v. Praktische Humanistiek, Postbus 367, 3850 AJ Ermelo.